

А.С. Дзядова

ЭТНАЛІНГВІСТЫКА

РЕПОЗИТОРИЙ ВГУ

Установа адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М.Машэрава»
НАВУКОВАЯ БІБЛІЯТЭКА

ВІЦЕБСК 2013

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М. Машэрава”
Кафедра беларускага мовазнаўства

А.С. Дзядова

ЭТНАЛІНГВІСТЫКА

Метадычныя рэкамендацыі

* 20446054 *

Віцебск
ВДУ імя П.М. Машэрава
2013

УДК 811.161.3:39(075.8)
ББК 81.411.3я73+81.001.2я73
Д43

Друкуецца па рашэнні навукова-метадычнага савета ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”.
Працэкол № 7 ад 29.04.2013 г.

Аўтар: дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава, кандыдат філалагічных навук **А.С. Дзядова**

Рэцэнзент:

дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ВДУ імя П.М. Машэрава,
кандыдат філалагічных навук *Ю.М. Бабіч*

Дзядова, А.С.
Д43 Этналінгвістыка : метадычныя рэкамендацыі /
А.С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П.М. Машэрава, 2013. – 49 с.

Метадычныя рэкамендацыі па этналінгвістыцы прызначаны студэнтам філалагічных факультэтаў і змяшчаюць метадычныя каментарыі, заданні і спіс літаратуры для практычных заняткаў, тэставыя заданні і тэксты для этналінгвістычнага аналізу. Дапаможнік можа быць выкарыстаны настаўнікамі ў працэсе выкладання беларускай мовы і правядзення факультатыўных заняткаў у агульнаадукацыйных установах.

УДК 811.161.3:39(075.8)
ББК 81.411.3я73+81.001.2я73

© Дзядова А.С., 2013
© ВДУ імя П.М. Машэрава, 2013

ПРАДМОВА

У айчыннай лінгвістыцы канец XX – пачатак XXI ст. характарызуецца значнымі зменамі і новымі кірункамі ў вывучэнні мовы на самых розных узроўнях. Адным з даволі цікавых і перспектыўных кірункаў з’яўляецца этналінгвістыка, якая ставіць за мэту антрапацэнтрычны падыход да разумення моўных катэгорый, звязаных з апісаннем нацыянальнай карціны свету пэўнага народа. Аб’ектам даследавання этналінгвістыкі выступаюць моўныя адзінкі (найперш лексічныя, фразеалагічныя і парэміялагічныя), значэнне якіх звязана з рознымі бакамі народнага светапогляду і духоўнай культуры – абрадамі, звычаямі, вераваннямі, прыкметамі і ўяўленнямі людзей пра навакольнае асяроддзе, жывёльны і раслінны свет.

У сістэме моўнай падрыхтоўкі студэнтаў філалагічных факультэтаў курсу этналінгвістыкі адводзіцца даволі важнае месца. Мэта курса – разгляд суадносін мовы і духоўнай культуры, узаемаадносін моўных, этнакультурных і этнапсіхалагічных фактараў у функцыянаванні і эвалюцыі мовы. Пры асвятленні большасці тэм, вызначаных вучэбнай праграмай, выкладчыку мэтазгодна арыентавацца найперш на беларускамоўны матэрыял, што, несумненна, будзе запатрабавана ў прафесійнай дзейнасці будучых філолагаў. З мэтай актывізацыі самастойнай працы студэнтаў варта практыкаваць падрыхтоўку імі выступленняў і нанісанне рэфератаў па пэўных дыскусійных пытаннях.

Структура дадзенага вучэбнага выдання прадугледжвае змест практычных заняткаў (пытанні, заданні) з метадычнымі каментарыямі і пералікам навуковых крыніц, якія мэтазгодна скарыстоўваюць студэнтам падчас самастойнай працы, а таксама тэставыя заданні, тэксты для этналінгвістычнага аналізу з узорам яго выканання, пытанні да экзамену і спіс асноўнай і дадатковай літаратуры па этналінгвістычнай праблематыцы.

Трэба адзначыць, што ў метадычных рэкамендацыях па этналінгвістыцы кароткае асвятленне знайшлі толькі тыя тэарэтычныя пытанні, якія, як паказвае практыка выкладання, з цяжкасцю ўспрымаюцца і асэнсоўваюцца студэнтамі, бо патрабуюць выкладу розных падыходаў і пунктаў гледжання мовазнаўцаў на тую ці іншую навуковую праблему. Метадычныя каментарыі да зместу практычных заняткаў дазваляць студэнтам засвоіць асноўныя тэрміны і базавыя паняцці па тых ці іншых раздзелах курса, звярнуць увагу на найбольш складаныя тэарэтычныя і практычныя аспекты дысцыпліны.

МЕТАДЫЧНЫЯ КАМЕНТАРЫЦ ДА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Пералік неабходных ведаў, практычных уменняў і навыкаў студэнтаў

У працэсе вывучэння дысцыпліны студэнт павінен

1) ведаць гісторыю ўзнікнення этналінгвістыкі як навукі, акрэсліваць месца айчыннай этналінгвістыкі ў кантэксце славістыкі;

2) умець аналізаваць выкарыстанне мовы ў розных моўных сітуацыях і ў розных этнасацыяльных групах;

3) умець раскрываць этнічную функцыю мовы, этнічныя аспекты моўнай палітыкі і паказваць, як мова на розных этапах яе гісторычнага развіцця ўплывае на гісторыю народа, становішча таго ці іншага этнасу ў сучасным грамадстве;

4) выяўляць сувязі і ўзаемадзеянне мовы і традыцыйнай духоўнай культуры, ролю мовы ў культурна-гістарычнай пераемнасці грамадства;

5) вызначаць і тлумачыць нацыянальна-культурную семантыку лексічных, фразеалагічных і парэміялагічных адзінак, іх ролю ў стварэнні моўнай карціны свету;

6) умець аналізаваць спецыфіку нацыянальна-культурнага кампанента мовы ў мастацкіх і фальклорных тэкстах, рабіць этналінгвістычны аналіз мастацкага тэксту;

7) сфарміраваць навыкі этналінгвістычнай інтэрпрэтацыі моўных фактаў.

Веды, якія атрымліваюць студэнты ў працэсе засваення этналінгвістыкі, абапіраюцца на ведаў, набытыя імі пры вывучэнні дысцыплін лінгвістычнага цыкла на папярэдніх курсах, у першую чаргу, уводзін у мовазнаўства, сучаснай беларускай мовы, гісторыі беларускай мовы. Для лекцыйных заняткаў адбіраецца такія тэарэтычныя матэрыялы, якія адлюстроўвае этнічную спецыфіку нацыянальнай мовы. Асабліва ўвага павінна ўдзяляцца іншаэтнічнаму ўздзеянню на мову народа, праблеме суадносін мовы і ментальнасці, комплекснай інтэрпрэтацыі моўных фактаў з улікам сумежных дысцыплін: лінгвакультуралогіі, лінгвакраіназнаўства, кагнітыўнай лінгвістыкі і інш.

На практычных занятках абмяркоўваюцца працы этналінгвістычнага кірунку айчынных і замежных мовазнаўцаў са спісу рэкамендаванай выкладчыкам асноўнай і дадатковай літаратуры, аналізуюцца ўзоры этналінгвістычнай інтэрпрэтацыі моўных фактаў. Да кожных практычных заняткаў студэнтам трэба падрыхтаваць тэарэтычныя пытанні, якія былі разгледжаны на лекцыях, засвоіць тэрміналагічны мінімум і выканаць заданні. У працэсе падрыхтоўкі

неабходна карыстацца навуковымі крыніцамі, рэкамендаванымі выкладчыкам для самастойнай працы, а таксама электронна-адукацыйным рэсурсам “Этналінгвістыка”, размешчаным на сайце бібліятэкі ВДУ імя П. М. Машэрава.

Практычныя заняткі № 1 ЭТНАС І МОВА

Пытанні

1. Мова і этнічныя супольнасці. Этнічная функцыя мовы. Менталітэт народа і родная мова.
2. Гісторыя этнамоўных працэсаў на тэрыторыі Беларусі.
3. Сучасныя праблемы моўнага жыцця і этнічнай самасвядомасці насельніцтва Беларусі.
4. Роля мовы ў нацыянальна-культурным адраджэнні.

Тэрміналагічны мінімум: *білінгвізм, глабалізацыя, менталітэт народа, моўная палітыка, родная мова, этнамоўныя працэсы, этнічная самасвядомасць, этнічная функцыя мовы.*

Літаратура

1. Анціпенка, А. Этнас, нацыя, нацыянальная самасвядомасць / А. Анціпенка // *Культура*. – 1994. – 26 студзеня.
2. Арцыменак, Г.А. Беларуская мова як этнакультурны феномен у гісторыі і сучаснасці / Г.А. Арцыменак // *Восточнославянские языки в европейском языковом контексте* / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилев, 2007. – С. 97–101.
3. Вабіпчэвіч, В.В. Мова як кампанент нацыянальнай самасвядомасці / В. В. Вабіпчэвіч // *Роднае слова*. – 1997. – № 3. – С. 3–10.
4. Исаев, М.И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов / М. И. Исаев. – 3-е изд. – М., 2003.
5. Мікуліч, Т.М. Мова і этнічная самасвядомасць / Т. М. Мікуліч. – Мінск, 1996.
6. Міхневіч, А.Я. Родная мова / А.Я. Міхневіч // *Беларуская мова : Энцыклапедыя* / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск, 1994. – С. 458.
7. Хроленко, А.Т. Теория языка: Учеб. пос./А. Т.Хроленко. – М., 2004. – С 229 – 232; 302–319.
8. Шакун, Л.М. Мова як фактар нацыянальнай самасвядомасці народа / Л. М. Шакун // *Карані роднай мовы: Выбраныя працы па гісторыі беларускай мовы*. – Мінск, 2001. – С. 94 –98.

Заданні

1. Вывучыце на памяць верш (на выбар), прысвечаны роднай мове, у якім закранаюцца пытанні яе гісторыі, нацыянальна-культурнай адметнасці, праблемы функцыянавання ў сучасным грамадстве, раскрываюцца адносіны беларусаў да мовы як святыні,

нацыянальнага скарбу і інш. Пры падрыхтоўцы вершаў на памяць можна карыстацца наступным выданнем: Каласы роднай мовы / Уклад. У. В. Анічэнка, К. С. Усовіч. – Мінск, 1990.

2. Прачытайце навуковы артыкул Г.А. Арцыямёнка “Беларуская мова як этнакультурны феномен у гісторыі і сучаснасці” (гл. № 2 у спісе літаратуры да практычных заняткаў), заканспектуйце яго і падрыхтуйце паведамленне па пытаннях, звязаных з сучаснымі праблемамі моўнага жыцця і этнічнай самасвядомасці насельніцтва Беларусі.

3. Прачытайце навуковы артыкул В. В. Вабішчэвіча “Мова як кампанент нацыянальнай самасвядомасці” (гл. № 3 у спісе літаратуры да практычных заняткаў), заканспектуйце яго і падрыхтуйце паведамленне па пытаннях, звязаных з функцыямі роднай мовы ў жыцці этнасу.

4. Вядомы беларускі пісьменнік А. Разанаў пісаў: “Кожны народ мае хаця б адзін геніяльны твор, і гэты твор – мова”. Растлумачце сэнс выказвання. Дайце сваю асабістую інтэрпрэтацыю прыведзеных слоў.

5. Падрыхтуйце паведамленне пра гісторыю ўзнікнення Міжнароднага дня роднай мовы.

Метадычныя каментарыі

У працэсе падрыхтоўкі да практычных заняткаў студэнты павінны ўмець раскрываць этнічную функцыю мовы, ведаць і тлумачыць розныя падыходы да вызначэння паняцця *родная мова*, разумець і паказваць на канкрэтным моўным матэрыяле, як суадносяцца паміж сабою паняцці *менталітэт* і *родная мова*, а таксама ведаць асаблівасці этнамоўных працэсаў на тэрыторыі Беларусі як у старажытны перыяд, так і ў сучаснасці.

У чым выяўляецца этнічная функцыя мовы?

Этнічная функцыя мовы выяўляецца ў яе здольнасці быць сімвалам нацыі, кансалідаваць народ і адрозніваць яго ад іншых этнасаў. Мова адыгрывае ролю этнічнага сімвала і з’яўляецца сродкам этнічнай самаідэнтыфікацыі народа. “Народ выражае сябе найпаўней і найдакладней у мове сваёй, – пісаў у XIX ст. вядомы рускі лінгвіст І.І. Сразнеўскі. – Народ і мову нельга ўявіць адно без аднаго”. Менавіта таму назва народа і назва яго мовы супадаюць. Апрача таго, як катэгорыя грамадская, мова з’яўляецца неабходнай умовай існавання любога этнічнага калектыву і важным

кансалідуемым элементам любога грамадства. Этнічная функцыя мовы з'яўляецца ў пэўным сэнсе сімвалічнай, бо яна ствараецца не ўжываннем мовы, а адносінамі людзей да яе. Вядомы рускі лінгвіст А. А. Патабня бачыў у мове спосаб духоўнай кансалідацыі этнасу, адзіную прыкмету, па якой пазнаюць народ.

Які сэнс укладваецца даследчыкамі ў паняцце *родная мова*?

Родная мова – паняцце на строга тэрміналагічнае. Яно, хутчэй, адносіцца да сферы нацыянальнай псіхалогіі і этнічнага самаўсведамлення, чым да лінгвістыкі. Аднак эвалюцыя міжнацыянальных адносін у ХХ ст. паставіла гэтае паняцце ў цэнтр многіх тэарэтычных і практычных задач, звязаных з праблемамі суверэнітэту народаў, нацый і этнасаў, іх нацыянальна-культурнага развіцця, вызначэння статусу і функцый моў народнасцей, якія не маюць дзяржаўнай аўтаноміі. У выніку гэтага, здавалася б, такі ясны і зразумелы выраз “родная мова” канцэптуальна ўскладніўся. Сёння пры вытлумачэнні паняцця *родная мова* існуе некалькі падыходаў. Спецыялістамі самых розных галін навукі – этналогіі, псіхалінгвістыкі, паліталогіі і інш. – даюцца самыя розныя яго азначэнні і характарыстыкі. Прывядзём некаторыя з іх.

1. Родная мова – гэта мова, якой чалавек валодае максімальна глыбока і поўна, на якой яму хутчэй, лягчэй і прасцей мысліць, больш зручна і звыкла, чым на якой-небудзь іншай выказваць свае думкі і пачуцці.

2. Між тым, роднай называюць і мову, засвоеную чалавекам з дзяцінства. Гэта першая мова, якую засвойвае дзіця. Гэта тая мова, якую дзіця чуе ў сям'і, на якой размаўляюць яго бацькі. Родная мова адносіцца да тых вымярэнняў чалавека, якія ім самім на выбіраюцца. Заўважым, што прырода маўленчай дзейнасці мае дваісты характар: у ёй ёсць і прыроджанае (генетычнае), і набытае. Генетычна ў людзях закладзена здольнасць у першыя гады жыцця засвойваць мову, прычым любую. Тым не менш, не ад генетыкі, а ад сацыяльных умоў залежыць тое, якую менавіта этнічную мову засвоіць дзіця. Авалоданне першай мовай – гэта не прыродны, а сацыяльна-псіхалагічны працэс. Чалавек не свабодны ў выбары сваёй першай, “мацярынскай” мовы, таму што яе засвойваюць падсвядома, без мэтанакіраванага вывучэння. Менавіта з гэтай натуральнасцю, нават стыхійнасцю ў авалоданні роднай мовай звязана “несвабода” чалавека ў моўных адносінах: родную мову, як і бацькоў, не выбіраюць. Пры двухмоўі і шматмоўі родная мова – гэта мова штодзённых зносін. Існуе нават думка, што пры дасканалым веданні дзвюх моў і аднолькава лёгка і добрым валоданні імі можна гаварыць пра дзве родныя мовы.

3. Многія называюць у якасці роднай мову сваіх дзядоў і прадзедаў, мову свайго народа, тытульнай нацыі, той краіны, на зямлі якой жывуць. Родная мова з'яўляецца сродкам, з дапамогай якога мы далучаемся да сваіх продкаў і нашчадкаў, які дазваляе нам арганічна ўвайсці ў шэраг пакаленняў, што жылі да нас і прыйдуць пасля. Родная мова звязвае чалавека з яго народам, з папярэднімі пакаленнямі і іх духоўнымі каштоўнасцямі. Усведамленне моўнага адзінства і веданне культурных набыткаў свайго народа іграе важную ролю ў самім працэсе фарміравання нацыянальнай самасвядомасці.

Варта звярнуць увагу на тое, наколькі розныя прыкметы і ўласцівасці пакладзены ў аснову гэтага паняцця – ад мовы, успрынятай у дзяцінстве, да сукупнасці ўсіх формаў і відаў знакавых сістэм, якімі чалавек карыстаецца ва ўмовах сучаснай цывілізацыі. Аднак з усіх рыс, асаблівасцей і функцый роднай мовы, якія адзначаюць розныя даледчыкі, трэба вылучыць найперш тры функцыі: 1) функцыю мыслення; 2) функцыю выражэння думкі; 3) функцыю этнічнай самаідэнтыфікацыі.

Выходзячы з гэтых меркаванняў, праф. А. Я. Міхневіч лічыць, што паняццю *родная мова* можна даць наступнае азначэнне: “Роднай называецца мова, на якой чалавек мысліць без дадаткога самакантролю, з дапамогай якой лёгка і натуральна выражае свае думкі ў вуснай і пісьмовай слоўнай форме, якая служыць падмуркам яго этнічнага самаўсведамлення, яго этнічнай і нацыянальнай самаідэнтыфікацыі” [6, с. 458].

Які змест укладваецца ў паняцце *этнамоўных працэсы*?

Этнамоўныя працэсы – гэта прастора-часавая эвалюцыя моў, якія функцыянуюць у розных сферах, і іх узаемадзеянне ў шматнацыянальным грамадстве. Часткай гэтых працэсаў выступае білінгвізм (двухмоўе) ці полілінгвізм – адначасовае выкарыстанне і папераменнае ўжыванне ў грамадстве дзвюх ці больш моў. Эвалюцыю этнамоўных працэсаў на тэрыторыі Беларусі варта разглядаць у адпаведнасці з асноўнымі этапамі яе этнічнай гісторыі: 1) канец XI – I палавіна XIII ст. – складанне і развіццё старажытнарускай супольнасці; 2) I палавіна XIII ст. – XVI ст. – фарміраванне протабеларускага этнічнага масіву; 3) XVII – XVIII стст. – развіццё асаблівасцей беларускага этнасу; 4) XIX – пачатак XX ст. – складанне беларускай нацыі. Заўважым, што дадзеныя перыяды гістарычна адпавядаюць знаходжанню этнічнай тэрыторыі Беларусі ў складзе Кіеўскай Русі (I этап); ВКЛ (II этап); Рэчы Паспалітай (III этап) і Расійскай імперыі (IV этап).

Практычныя заняткі № 2

МОВА І КУЛЬТУРА

Пытанні

1. Пяняшце этнічнай культуры. Мова як складнік нацыянальнай культуры.
2. Мова як крыніца ведаў пра нацыянальную культуру народа. Роля мовы ў культурна-гістарычнай пераемнасці грамадства.
3. Адлюстраванне ў лексіцы агульначалавечых і нацыянальных кампанентаў культуры.

Тэрміналагічны мінімум: *архетып, гіпотэза лінгвістычнай адноснасці, духоўная культура, матэрыяльная культура, міфалагема, сімвал, этнічная культура.*

Літаратура

1. Бабкоў, І. Традыцыі і мета-мова / І. Бабкоў // Культура. – 1993. – 9 ліпеня. – С. 7.
2. Гуліцкі, М. Беларуская мова як першааснова нацыянальнай культуры / М. Гуліцкі // Роднае слова. – 2009. – № 2. – С. 23–27.
3. Іванова, С. Ф. Сацыякультурная прастора мовы: сацыяльны і культурны аспекты вывучэння беларускай мовы / С. Ф. Іванова. – Мінск, 1998.
4. Исаев, М. И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов / М. И. Исаев. – 3-е изд. – М., 2003.
5. Конан, У. М. Мова і культура / У. М. Конан // Беларуская мова: Эпцыклапедыя / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск, 1994. – С. 356 – 358.
6. Маслова, В. А. Введение в лингвокультурологию: Учеб. пособие / В. А. Маслова. – М., 1997.
7. Маслова, В. А. Лингвокультурология. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / В. А. Маслова. – М., 2001.
8. Мандельштам, О. Слово и культура / О. Мандельштам. – М., 1997.
9. Мартынаў, В. У. Мова і культура: Некаторыя разважанні / В. У. Мартынаў // Беларуская лінгвістыка. – 1989. – Вып. 36. – С. 11–17.
10. Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: Матер. Междунар. науч. конф., Минск, 2-4 ноября 2001. – Минск, 2001.

Заданні

1. Запішыце, якія беларускія назвы месяцаў адпавядаюць паняццям, аформленым з дапамогай слоў, дадзеных ніжэй. Якім чынам у семантыцы прыведзеных лексічных адзінак адлюстравалася матэрыяльная і духоўная культура беларусаў?

Агароднік – ...; бліннік – ...; бярозавік – ...; вясельнік – ...; вясеннік – ...; мёднік – ...; мясаед – ...; паснік – ...; спаснік – ...; хлебнік – ...; шчаўнік – ...; ягаднік – ...

2. У межах дыялектнай лексікі даволі часта сустракаюцца семантычныя дыялектызмы. Прыкладам такіх слоў, уключаных у “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” (частка I, 2012 г.), з’яўляюцца назоўнікі *каза* і *казёл*. Першае з іх у рэестравай частцы слоўніка сустракаецца тройчы, другое – аж пяць разоў. Чаму? З якімі значэннямі дадзеныя словы ўжываюцца ў гаворках Віцебшчыны? Якія з гэтых слоў семантызуюць асаблівасці культуры беларусаў?

Метадычныя каментарыі

Адной з найважнейшых задач, сфармуляваных у сучасных адукацыйных стандартах, з’яўляецца вывучэнне мовы праз прызму культуры і спасціжэнне культуры праз мову. Рэалізацыю гэтай задачы забяспечвае лінгвакультуралагічны падыход, у аснове якога ляжыць вывучэнне мовы як культурнага кода нацыі, усведамленне студэнтамі мовы як феномена культуры. Сёння, у час надзвычай актыўнага дыялога культур, ВНУ павінны рыхтаваць спецыялістаў, якія б добра ведалі асаблівасці культур розных народаў і маглі даволі эфектыўна ажыццяўляць працэс міжкультурнай камунікацыі.

У сувязі з гэтым адной з асноўных задач выкладання этналінгвістыкі студэнтам філалагічных факультэтаў павінна стаць фарміраванне ў іх лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі, якая з часам стане запатрабаванай пры выкладанні беларускай мовы ў школе. Па магчымасці выкладчык павінен скіраваць разгляд пэўных моўных з’яў і фактаў у нацыянальна-культурнае рэчышча беларусаў з прыцягненнем на лекцыйных і практычных занятках цікавай краізнаўчай інфармацыі пра сучаснасць і гістарычнае мінулае Беларусі, багатую матэрыяльную і духоўную культуру нашага народа, яго абрады і звычаі, асаблівасці менталітэту.

Мова з’яўляецца крыніцай ведаў пра нацыянальную культуру народа. Як адзначае філосаф У. Конан, “гістарычны вопыт сведчыць, што мова народа – гэта знакавае, вобразнае і сімвалічнае адлюстраванне яго быцця і культуры, дакладнае, хоць часта і “зашыфраванае”, выяўленне яго асноўных этнаграфічных характарыстык, культурных запазычанняў і ўплываў” [5, с.357]. Адметнасць мовы абумоўлена адметнасцю культуры і выяўляецца найперш праз лексіку, фразеалогію і парэміялогію, якія найбольш чуйна і хутка рэагуюць на змены пазамоўнай рэчаіснасці. У кантэксце вывучэння розных тэм аб’ектам асблівай увагі на занятках па этналінгвістыцы павінны стаць культурна афарбаваныя моўныя адзінкі, якія тым ці іншым кампанентам сваёй семантыкі або структуры адлюстроўваюць сувязь мовы і культуры нашага народа. Пры разглядзе лексем з нацыянальна-культурным кампанентам значэння студэнт павінен умець не толькі “пазнаваць” іх у агульным патоку

маўлення, але і “рэагаваць” на канататыўнае, сімвалічнае значэнне слова, якое ўтварылася ў межах беларускай нацыянальнай культуры.

У чым заключаюцца погляды В. фон Гумбальта на суадносіны мовы і культуры?

Праблема ўзаемаадносін мовы, культуры і этнасу не новая. Яшчэ ў пачатку XIX ст. да яе звярнуліся нямецкія вучоныя – браты Грым, ідэі якіх знайшлі свой працяг у Расіі ў 60–70-я гг. XIX ст. у працах Ф.І. Буслаева, А.М. Афанасьева, А.А.Патабні. Пачынаючы з XIX ст. пытанні ўзаемасувязей мовы і культуры з’яўляюцца аднымі з цэнтральных у мовазнаўстве. Найбольш шырокае распаўсюджанне ў свеце атрымалі ідэі В. фон Гумбальта. Асноўныя палажэнні яго поглядаў можна звесці да наступнага:

- 1) матэрыяльная і духоўная культура ўвасабляецца ў мове;
- 2) усякая культура нацыянальная, яе нацыянальны характар выражаецца ў мове праз своеасаблівае бачанне свету;
- 3) мове ўласціва спецыфічная для кожнага народа ўнутраная форма, якая выражае “народны дух”;
- 4) мова – ёсць звязно паміж чалавекам і сусветам вакол яго;
- 5) мова ўключана ў культуру, а культура ўключана ў мову, бо яна адлюстроўваецца ў тэксте.

Культура выяўляе сябе найперш у мове. А мова здольна “ўвесці” чалавека ў культуру. На разуменні непарыўнасці і адзінства мовы і культуры было заснавана неагумбальтыянства і як яго адгалінаванне – вядомая школа *Сэпіра-Уорфа*, што распрацавала т. зв. *гіпотэзу лінгвістычнай адноснасці*. Яе сутнасць зводзіцца да наступнага: людзі, якія размаўляюць на розных мовах і належаць да розных культур, па-рознаму ўспрымаюць свет. Галоўнае палажэнне дадзенай гіпотэзы ў тым, што *спосаб пазнання навакольнага свету залежыць ад мовы, на якой ажыццяўляецца мысленне*.

Які змест укладваецца ў паняцці *архетып* і *міфалагема*?

Архетыпы (ад грэч. *arche* ‘пачатак’, *typos* ‘вобраз’) – гэта тыя вобразы, якія ўласцівыя псіхіцы пэўнай нацыі, расы ці чалавецтва ўвогуле. Паняцце было ўведзена К. Г. Юнгам, згодна з якім, *архетып* – гэта “зыходная схема калектыўных вобразаў, якія ствараюцца падсвядома, актыўвізуюць уяўленне, рэалізуюцца ў міфах, рэлігійных сістэмах, літаратурна-мастацкай творчасці. *Архетыпы* – гэта не закончаныя вобразы, а толькі іх апрыйёрныя схемы, якія, увасабляючыся ў вобразы, сюжэты і матывы, вар’іруюцца ў розных рэгіёнах, у творчасці самабытных народаў” [гл.1, с. 7]. **Міфалагема** – гэта, па словах В.А.Маславай, “важны для міфа персанаж ці сітуацыя, “галоўны герой”, які можа пераходзіць з міфа ў міф” [6, с.13–14].

Практычныя заняткі № 3
НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦЫФІКА
МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

Пытанні

1. Мастацкі тэкст як фактар нацыянальнага. Моўныя адзінкі, якія ўтрымліваюць этнакультурную інфармацыю.

2. Тэарэтычныя і практычныя цяжкасці перакладу. Нацыянальныя моўныя элементы ў мастацкім перакладзе. Праблема мастацкага білінгвізму.

Тэрміналагічны мінімум: *архетып, безэквівалентная лексіка, мастацкі тэкст, нацыянальна маркіраваныя моўныя адзінкі, пераклад мастацкіх тэкстаў, “фонавыя” веды.*

Літаратура

1. Басава, Г. І. Святло слова: Дапам. па лінгвакультуралогіі для студ. філал. спец. / Г. М. Басава. – Мінск, 2002.

2. Влахов, С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М., 1980.

3. Ивченков, В. И. Лингвистическая организация текста: В творческой лаборатории В. Короткевича / В. И. Ивченков. – Минск, 2003.

4. Мельнікава, А. М. Мастацкі тэкст як фактар нацыянальнага / А. М. Мельнікава // Текст в лингвистической теории и методике преподавания филологических дисциплин: Матер. 2-й Междунар. науч. конф., 26-27 марта 2003 г., Мозырь. Ч. 2. – Мозырь, 2003. – С. 168-170.

5. Рагойша, В. П. Проблемы перевода с близкородственных языков / В. П. Рагойша. – М., 1980.

6. Русіна, А. В. Перакладная фразеалогія і нацыянальна-культурны кампанент / А. В. Русіна // Текст. Язык. Человек: сб. науч. трудов: в 2 ч. – Мозырь, 2007. – Ч. 2. – С. 85 – 86.

7. Садоўскі, П. В. Культурна-моўныя пытанні беларускага перакладу / П. В. Садоўскі // Полюмя. – 1981. – № 7. – С. 178-198.

8. Сорокин, Ю. А. Национально-культурная специфика художественного текста: Конспект лекций / Ю. А. Сорокин, И. Ю. Морковкин. – М., 1989.

Заданне

Зрабіце этналінгвістычны аналіз аднаго паэтычнага і аднаго празаічнага мастацкага тэксту. Пажадана браць мастацкія тэксты такіх беларускіх аўтараў, як Я. Купала, Я. Колас, Р. Барадулін, Г. Бураўкін, У. Караткевіч, В. Быкаў, Я. Сіпакоў, І. Пташнікаў, В. Адамчык, У. Арлоў. Узор этналінгвістычнага аналізу мастацкага тэксту прыведзены ніжэй.

Метадычныя каментарыі

Этналінгвістычны аналіз мастацкага тэксту заключаецца ў выяўленні ў тэкставым матэрыяле моўных адзінак з нацыянальна-

культурнай семантыкай. Даследаванне этнакультурнага кампанента мовы мастацкага тэксту павінна праводзіцца з улікам спецыфікі матэрыяльнай і духоўнай культуры, стэрэатыпаў свядомасці і паводзін беларусаў, асаблівасцей іх псіхікі і менталітэту, каштоўнасных арыенціраў, а таксама традыцыйных уяўленняў і звычаяў.

Якія моўныя адзінкі ў мастацкім тэксце ўтрымліваюць этнакультурную інфармацыю?

Этнакультурную інфармацыю ў мастацкім тэксце нясуць разнастайныя нацыянальна маркіраваныя моўныя адзінкі – словы і спалучэнні слоў, надзеленыя нацыянальна-культурнай семантыкай. Яны змяшчаюць у сабе звесткі пра ўнікальнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры пэўнага народа. Так, да нацыянальна афарбаваных моўных сродкаў у беларускім мастацкім творы, у прыватнасці, адносяцца

– найменні прадметаў і з’яў традыцыйнага беларускага побыту: *дранікі, камы, каса, лазня, крупнік, печ, чыгун* і інш.;

– безэквівалентная лексіка: *бусянка, закосіны, ночвы, поўня, прысак, саган, сырадой*, у тым ліку экзатызмы *веращачка* ‘страва з мукі, прыгатаваная на вадзе’, *васпан* ‘устойлівая форма ветлівага звароту да мужчыны ў шляхецкім асяроддзі’, *дзядзькаванне* і інш.;

– фразеалагізмы, паходжанне і функцыянаванне якіх звязана з гісторыяй, культурай, псіхалогіяй беларусаў: *атрымаць гарбуза; надзець гарохавы вянок; гула асмаленая* і інш.;

– сталыя эпітэты: *ясная зорка, горкае гора, ніцая вярба*;

– словы-сімвалы: *дуб* – сімвал моцы, *папараць-кветка* – сімвал шчасця, *валюшка* – сімвал духоўнасці, *явар і каліна* – сімвалы мужчынскага і жаночага пачаткаў жыцця;

– параўнанні, заснаваныя на супастаўленні фізічных і псіхічных якасцей чалавека з рысамі жывёл, уласцівасцямі раслін: *злы, як сабака; цягаіты, як вол; цыбаты, як бусел; чырвоны, як бурак* і блізкія да іх вобразныя характарыстыкі людзей: *авадзень ‘надакучлівы чалавек’, лілея ‘прыгожая дзяўчына’, вяргіня ‘прыгожая жанчына’* і інш.

Усе пералічаныя вышэй адзінкі мовы нясуць багатую культуразнаўчую інфармацыю і адлюстроўваюць глыбіні народнага духу і культуры беларусаў.

Узор этналінгвістычнага аналізу мастацкага тэксту

Этналінгвістычны аналіз мовы паэм Р. Барадудліна

Кожная нацыянальная літаратура адлюстроўвае духоўны вопыт нацыі, асаблівасці яе культуры. Мастацкі тэкст з’яўляецца каштоўным

матэрыялам для даследаванняў асаблівай светаўспрымання, псіхікі, менталітэту пэўнай нацыі і выступае адным са шляхоў спасціжэння этнакультурнай адметнасці пэўнага народа. Адлюстраванне ў літаратуры нацыянальнай ментальнасці надае ёй самабытнасць, арыгінальнасць, нацыянальную адметнасць і робіць сапраўднай выразніцай духоўнай існасці народа. Мастацкі тэкст, хоць і не з'яўляецца ў поўнай меры аб'ектыўнай крыніцай інфармацыі пра культуру пэўнай краіны, валодае вялікім этнакультурным патэнцыялам, аказваючы моцнае эмацыйнае ўздзеянне на чытача. Спецыфіка паэтычнага тэксту заключаецца ў тым, што аўтар звяртаецца ў першую чаргу да вобразнай прыроды слова, яго сэнсавых глыбін, якія ў кожнага народа маюць свае, адметныя ўласцівасці.

Мэтай нашага *этналінгвістычнага* *аналізу* з'яўляецца выяўленне нацыянальна-культурнага кампанента мовы паэма Р. Барадуліна. У якасці крыніц даследавання намі абраны яго паэмы “Бацьку”, “Куліна”, “Матчына хата”, “Праз чараты штыкоў”, “Вяртанне ў першы снег”, “Лінія перамены дат”, “Удакладненні...”, “Неба тваіх вачэй”, “Блакада”, “Смаргонская акадэмія”, “Аблачына-самабранка”, “Буслова нарачонка”[1].

Этнакультурную інфармацыю ў паэтычным тэксце Р. Барадуліна нясуць разнастайныя нацыянальна маркіраваныя моўныя адзінкі – словы і спалучэнні слоў, надзеленыя нацыянальна-культурнай семантыкай. Яны змяшчаюць у сабе інфармацыю пра ўнікальнасць матэрыяльнай і духоўнай культуры нашага народа. Так, этнакультурны кампанент мовы ў паэзіі Р. Барадуліна выяўляецца праз безэквівалентную лексіку, найменні прадметаў і з'яў традыцыйнага беларускага побыту, уласныя назвы, фраземы і парэміі, сталыя народныя параўнанні, міфалагізаваныя моўныя адзінкі, а таксама абрадава-рытуальныя формы культуры.

Выразную нацыянальна-культурную інфармацыю ў барадулінскім паэтычным радку нясуць у сваёй семантыцы безэквівалентныя словы. Нагадаем, што безэквівалентнымі лічацца такія лексічныя адзінкі нацыянальнай мовы, якія нельга адэкватна, пры дапамозе аднаслоўнага адпаведніка, перакласці на іншую мову. У рускамоўным дачыненні намі вылучаны такія безэквівалентныя словы, як **ветях** – руск. луна в последней четверти: *дзе ўдзень нараджаецца ветях...* (“Аблачына-самабранка”); **прысак** – руск. горячая зола: *мне цяпер у кожным сугуччы чуюцца стронцыі – як жменя прысаку...* (“Удакладненні”); **праснак** – руск. пресный блин: *хутка прышчыліся праснакі* (“Блакада”); **імшарына** – руск. моховое болото: *каго запытаць? Журавоў на імшарыне?* (“Блакада”); **нішчымніца** – руск. постная пища: *нішчымніца – злая дзядзіна* – з ёй

ніяк не згаворыцца (“Блакада”); **маркоўнік** – руск. морковная ботва: *і двор, пазарастаны маркоўнікам* (“Бацьку”); **праставаць** – руск. ідці напярмяк: *басанож прастуеи да студні* (“Куліна”); **зломак** – руск. слабый, больноў чалавек: *землякі мае выпіць могуць/ Але і не зломкі на працу* (“Куліна”); **рунь** – руск. озимыя всходы: *мы ганім у нашых бацькоў перажыткі, / А руні ячменнай не адрознім ад жыта* (“Куліна”) і інш. Як бачна з прыведзеных прыкладаў, безэквівалентныя у рускамоўным дачыненні лексічныя адзінкі нясуць у сабе выразную нацыянальна-культурную інфармацыю пра пэўныя рэаліі жыцця нашага народа.

Дзякуючы ўжыванню шматлікіх побытавых найменняў, аўтар памайстэрску дакладна адлюстравалі сялянскі побыт беларускай вёскі. Напрыклад, **клець** ‘традыцыйная сялянская будыніна для захавання збажыны, маёмасці’: *мамулечка, у клець вядуць* (“Аблачына-самабранка”); **рэзгіны** ‘прыстасаванне з вяровачнай сеткі, нацягнутай на сагнутыя драўляныя дужкі, у якім носяць сена ці салому’: *а папеўка пра рэзгіны малечае вуха не абмінула* (“Удакладненні...”); **аброць** ‘прадмет вупражы, які надзяваецца каню на галаву’: *шукаеш аброць/ Ад каня, што вазіў снарады* (“Блакада”). У мове паэм Р. Барадуліна сустракаюцца таксама назвы прылад для ткацтва, якое з даўніх часоў было вельмі пашыраным на Беларусі: **калоўрот** ‘прыстасаванне для ручнога прадзення, якое прыводзіцца ў рух панажамі’: *вурчэлі, як тыя каты, калаўроты* (“Аблачына-самабранка”); **красенцы** ‘ручны ткацкі станок’: *гаспадыня ткала красенцы* (“Буслова нарачонка”) і інш.

У стварэнні праўдзівай карціны сялянскага жыцця беларусаў значную ролю адыгрываюць наступныя назвы страў беларускай нацыянальнай кухні: **кушця** ‘каша з цэлага абтоўчанага ячменю як традыцыйная абрадавая ежа’, **клёцкі** ‘галушкі, зробленыя з цеста ці дранай бульбы’, **клёцкі з душама** ‘галушкі з дранай бульбы, начыненыя мясам’: *вядома, стаіць на куце кушця.../ і клёцкі з душама/ У гонар дзядоў/ Дымяцца бакамі крутымі/ І зварана некалькі клёцак даўгіх, / Завуцца сарокамі* (“Аблачына-самабранка”); **капуста** ‘звараная страва з аднайменнай агароднай расліны’, **бульба ў панчоніках** ‘звараная з лупінамі бульба’: *Да капусты – / Бульба ў панчошках* (“Вяртанне ў першы снег”) і інш.

У этнакультурным кантэксце барадулінскіх паэм узгадваюцца назвы беларускіх свят, такіх, як **Дзяды**: *мамін голас усіх / На Дзяды з пашанай кліча* (“Аблачына-самабранка”); **Каляды**: *сягодня якраз Каляда багатая* (“Аблачына-самабранка”); **Сёмуха, Грамніцы**: *хоць бы акрэсліць час / Сёмуха ці Грамніцы?* (“Самота паломніцтва”).

Беларускі іменаслоў, як вядома, мае багатыя традыцыі. У мове разгледжанага намі аўтара сустракаюцца самабытныя, народныя

беларускія формы імёнаў: **Куліна** замест Акуліна: *маці завуць Кулінай* (“Куліна”); **Хвэлька** замест Фэлька са спалучэннем *хв* замест запазычанага *ф*: *ад вясёлых жартаў Хвэлькі / Як не трэснуць з смеху бэлькі* (“Аблачына-самабранка”). Яскрава адлюстравалася неафіцыйная традыцыя называння ў беларусаў дзяцей па імені маці ці бацькі. Напрыклад, **Кулінін малец**: *і цяпер на Вушачы / Завуць мяне проста “Кулінін малец”* (“Куліна”) або **Барадулініха** (жонка Барадуліна), **Грышчыха** (жонка Грышкі), **Грышчаняты** (дзеці Грышкі): *бо маці з Міцкевічаў, / з беларусаў, вядома, / ды і бацька Грышка старавер збеларушчаны, / Бабуля стала Барадулініхай, Грышчыхай, / І Грышчанятамі былі ахрышчаны дзеці ўсе, / а было іх, што бобу* (“Удакладненні”). Трэба адзначыць, што адназоўнікавы ўтварэнні з суфіксам *-іх(-а)*, *-ых(-а)* са словаўтваральным значэннем ‘жонка таго, хто названы словаўтваральнай асновай’ даволі распаўсюджаны ў беларускай гутарковай мове.

Адлюстравалася ў мове барадулінскага паэтычнага радка і беларуская традыцыя называння хатняй жывёлы: *І нашых кароў прывяла з сабой, / Усё рагатае малакаводнае дрэва: Гілёню, Звяздоню, Лысоню, / Букетку, Гарбалыску, Лісіцу* (“Аблачына-самабранка”); *кошка Найдя ўбгае ў хату, / Калі яе напалохае хто* (“Вяртанне ў першы снег”). Неабходна адзначыць таксама тапазімічныя назвы, утвораныя па беларускіх словаўтваральных мадэлях – прэфіксальна-нульсуфіксальным спосабам, напрыклад, **Замошша**: *усё мы не можам / выбраць вольнай хвіліны, / Каб наведць / Свае мясіны – / Глыбачкі, Жывалкі, Замошша* (“Куліна”); з дапамогай суфіксаў *-ёўн(-оўн-)*, напрыклад, **Кавалёўшчына**: *у Кавалёўшчыне / утравеў курганок ад хаты, / дзе жылі Грышчаняты* (“Удакладненні”).

Вядома, што фразеалагічны фонд мовы найбольш поўна і выразна адлюстроўвае нацыянальную самабытнасць народа – носьбіта мовы. Таму сістэма вобразаў, замацаваных у фразеалагізмах, звязана з матэрыяльнай і духоўнай культурай пэўнага моўнага калектыву і можа служыць паказчыкам яго культурна-нацыянальнага вопыту і традыцый. У паэмах Р.Барадуліна намі вылучаны нацыянальна маркіраваныя фразеалагізмы тыпу *даць драла* ‘хутка уцякаць’: *і панічок даў драла, / Знік, як дымок з карчоў* (“Аблачына-самабранка”); *пазычаць вочы у сабакі* ‘падманваць’: *у бяздомных сабак / прыйшлося пазычаць вочы* (“Блакада”); *хварэць на пана* ‘паводзіць сябе фанабэрыста’: *усміхнуўся бацька рахмана: абы сын не хварэў на пана* (“Удакладненні”); *неба з аўчынку* ‘пра таго, хто вельмі спужаўся’: *неба мядзведзю – з аўчынку* (“Смаргонская акадэмія”) і інш. Набліжаюцца да фразеалагізмаў і сталыя народныя параўнанні, таму што ў сваёй структуры яны таксама ўтрымліваюць пэўныя назіранні і асаблівасці светапогляду беларусаў, напрыклад: **як карова**

языком злізала ‘пра таго, хто раптоўна, нечакана знік’: *Толькі і бачылі таго панічыну – / Як карова языком злізала* (“Аблачына-самабранка”); што бобу ‘вельмі многа (звычайна пра дзяцей)’: *дзеці ўсе, а было іх, што бобу* (“Удакладненні”); спаць, як святы Ілля ‘вельмі моцна’: *Сусед капялюх на вуха ссунуў, / Спіць, як святы Ілля* (“Вяртанне ў першы снег”); з камароў насок ‘вельмі малых памераў’: *Узяў кусок / З камароў насок* (“Смаргонская акадэмія”) і інш.

Р. Барадулін даволі часта звяртаецца да беларускай міфалогіі. Яго паэмы “Аблачына-самабранка” і “Неба тваіх вачэй” з поўным на тое правам можна лічыць энцыклапедыяй насельнікаў беларускага язычніцкага пантэону: **Зюзя** ‘міфічная істота, увасабленне халаду, бог зімы’: *трывалы, нібы беларусы ўсе, / Бог са старога мужчынскага роду / У белым расхрышчаным кажусе, / Бог ходзіць Зюзя сівабароды* (“Вяртанне ў першы снег”); **Ярыла** ‘старажытнае язычніцкае бажаство, якое сімвалізуе вясновае абуджэнне прыроды’: *Ярыла, вусы распрамень, / Расшчодрыся на святы* (“Неба тваіх вачэй”); **Пярун** ‘галоўны бог у старажытных славян-язычнікаў, бог грому і маланкі’: *сні, пакуль пярун не падыме* (“Смаргонская акадэмія”); **Дамавік** ‘ва ўсходнеславянскай міфалогіі – дух-ахоўнік дамашняга ачага’: *Дамавік / Ці з печы злез / Ці выйшаў з запечка* (“Аблачына-самабранка”); **Чур** ‘міфічная істота, добры дух, які засцерагае межы гаспадаркі’: *праверыў межы нябачны Чур, / Надземную ўсю гасподу* (“Аблачына-самабранка”); **Жыцень** ‘антрапаморфная істота ў міфалагічных павер’ях беларусаў, якая ўплывае на выпяванне ўраджаю’: *а Жыцень – / Дзяцюк невысокі, / Паджары, падцяты* (“Аблачына-самабранка”); **Ляля** ‘багіня вясны, каханья, прыгажосці’: *весьлей расце трава, / Гэта ў гожай Лялі жаўранкі / Вылятаюць з рукава* (“Аблачына-самабранка”). Узгадваюцца і міфічныя істоты: **ваўкалак** ‘у славянскай міфалогіі – чалавек-пярэварачень, які валодае звышнатуральнай здольнасцю ператварацца ў ваўка, а потым – зноў станавіцца чалавекам’: *дзе плачуць шчырыя ваўкалакі* (“Аблачына-самабранка”); **Цмок** ‘фантастычная змеепадобная істота’: *Цмок і сынок яго Прыцмок / Сасмягла локчуць бражку, / Ажно ў Прыцмока лоб узмок, / Аж скінуў Цмок сярмяжку* (“Аблачына-самабранка”); **русалка** ‘жанчынападобная істота, увасабленне воднай і лясной стыхій’: *русалачка-латгалачка, / Хмялей смялей* (“Неба тваіх вачэй”).

У паэмах Р. Барадуліна знаходзім шмат звестак пра характэрныя псіхалагічныя адзнакі, асаблівасці характару беларусаў, іх старажытныя абрады і павер’і, некаторыя з якіх захаваліся аж да нашых дзён: *А нашы матулі сціплыя / Думкі думваюць ціхія. / Як і ў часы Скарыны, Не забываюць за нас памаліцца, / Абнашчыцца ў пост скарынкай* (“Куліна”); *Стол не змяталі ніколі на рог, / Каб не звесці на*

клін гаспадарку. / *Не сядаў у шаццы за стол маладзён, / Каб не была глухою цешча* (“Аблачына-самабранка”).

Вывучэнне мастацкага тэксту Р. Барадуліна ў этналінгвістычным аспекце не вычэргаецца разгледжанымі моўнымі адзінкамі. Неабходна звярнуць увагу яшчэ на нацыянальна-адметныя формулы моўнага этыкету, вобразы-сімвалы і інш. Аднак ужо прааналізаваны намі моўны матэрыял даволі выразна сведчыць пра каштоўнасць барадулінскага мастацкага тэксту як носбіта нацыянальна-культурнай інфармацыі.

Літаратура

1. Барадулін, Р. Збор твораў. Т.3. Паэмы, вершы / Р. Барадулін. – Мінск, 1999. – 335 с.

Практычныя заняткі № 4 ЭТНАСЕМАНТЫКА

Пытанні

1. Моўная карціна свету ў этнасемантыцы слова. Канцэптуальная аснова моўнай карціны свету беларусаў.

2. Спецыфіка спосабаў намінацыі ў мове. Нацыянальна-культурныя асаблівасці ўнутранай формы слова.

3. Нацыянальна-культурная семантыка слова і яе роля ў стварэнні моўнай карціны свету.

Тэрміналагічны мінімум: *безэквівалентныя словы, дэнатат, канатацыя, канцэпт, моўная карціна свету, спосаб намінацыі, этнасемантыка*

Літаратура

1. Аляхновіч, М.М. Лінгвакультуралогія: даведнік для студ. філал. фак. / М.М. Аляхновіч, Л.В. Леванцэвіч. – Брэст, 2007.

2. Апрэсян, Ю.Д. Образ чалавека по данным языка: попытка системного описания / Ю.Д. Априсян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37 – 67.

3. Брагина, А.А. Лексика языка и культура страны : Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте / А.А. Брагина. – М., 1986.

4. Леванцэвіч, Л.В. Лінгвакультуралогія : слова, значэнне, кантэкст : вуч.-мет. дапам. / Л.В. Леванцэвіч. – Брэст, 2009.

5. Комарова, Л.М. Лексика языка как отражение национальной языковой картины мира / Л.М. Комарова // “Скарына і наш час”. IV Міжнар. нав. канф., 13-14 лістапада 2008 г.: у 2 ч. Ч. 1. – Гомель. 2008. – С. 257–259.

6. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию: Учеб. пособие / В.А. Маслова. – М., 1997.

7. Маслова, В.А. Когнитивная лингвистика / В. А. Маслова. – М., 2004.

8. Молчанова, Л.А. Материальная культура белорусов / Л.А. Молчанова. – Минск, 1968.

9. Народная культура Беларусі: Энцыкл. давед. / пад рэд. В.С. Цітова. – Мінск, 2002.

10. Садоўская, А. Нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагізмаў / А. Садоўская // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы / пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск, 2005. – Вып. 4. – С. 90–103.

11. Телия, В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М., 1986.

12. Шчэрбін, В. Канцэптуальная аснова моўнай карціны свету беларусаў / В. Шчэрбін // Мова – Літаратура – Культура : да 80-годдзя з дня нараджэння прафесара Л.М. Шакуна : матэрыялы V Міжнар. навук. канф., Мінск, 16–17 лістапада 2006 г. – Мінск, 2007. – С. 198–202.

13. Шкраба, І.Р. Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі / І. Р. Шкраба. – Мінск, 2008.

Заданні

1. З дапамогай вучэбных выданняў Аляхновіча М.М. і Леванцэвіч Л.В. (гл. № 1, 4 у спісе літаратуры да практычных заняткаў) падрыхтуйце паведамленні (на выбар) пра этнакультурны змест лексічных адзінак, якія семантызуюць побытавую сферу жыцця, з’явы прыроды, раслінны і жывёльны свет Беларусі.

2. Да наступных рускамоўных словазлучэнняў падбярыце і запішыце аднаслоўныя беларускія адпаведнікі – безэквівалентныя словы. Пры неабходнасці карыстайцеся “Слоўнікам беларускай безэквівалентнай лексікі” І. Р. Шкраба (Мінск, 2008).

Предвечернее время – ...; падаючая звезда – ...; бульжная мостовая – ...; парное молоко – ...; книжный магазин – ...; начало косьбы – ...; гнездо аиста – ...; заливной луг – ...; ветряная мельница – ...; завершение уборки картофеля – ... .

3.3 “Рэгіянальнага слоўніка Віцебшчыны” (частка I, 2012 г.) выпішыце 15-20 лексічных адзінак з адмоўнай канатацыяй, якія семантызуюць 1) працоўную дзейнасць; 2) стан і паводзіны чалавека. Укажыце іх значэнне. Чым, на Вашу думку, тлумачыцца шырокае ўжыванне лексем з адмоўным канататыўным кампанентам значэння ў гаворках Віцебшчыны?

Метадычны каментарый

У працэсе засваення дадзенай тэмы студэнты павінны выразна ўсведамляць, якім чынам праз лексічны склад мовы адбываецца рэпрэзентацыя нацыянальнай карціны свету, а таксама якую ролю адыгрываюць лексічныя адзінкі з нацыянальна-культурнай семантыкай у стварэнні моўнай карціны свету таго ці іншага народа.

Што такое нацыянальна-культурная семантыка?

Нацыянальна-культурная семантыка – гэта моўныя значэнні і культурныя канатацыі, якія фіксуюць, захоўваюць у сабе і перадаюць з пакалення ў пакаленне адметнасці прыроды, характар эканомікі і грамадскага ладу краіны, яе фальклору, літаратуры, мастацтва, навукі, асаблівасці побыту, звычайў і гісторыі пэўнага народа.

Што складае змест паняцця канатацыя?

Канатацыя – гэта семантычная сутнасць, якая ўваходзіць у значэнне моўных адзінак і выражае эматыўна-ацэначныя і стылістычна маркіраваныя адносіны суб'екта маўлення да рэчаіснасці пры яе абазначэнні ў выказванні. *Нацыянальна-культурныя канатацыі моўных адзінак* – гэта асацыяцыі, якія бяруць вытокі з нацыянальнай культуры.

Як трэба разумець паняцце моўная карціна свету?

Адзначым, што ўспрыманне свету ў кожнага народа па-свойму спецыфічнае. Сукупнасць ведаў пра свет, якія выражаны ў моўнай форме, называецца *моўнай карцінай свету*. На сучасным этапе развіцця мовазнаўства адсутнічае адзіны погляд на вызначэнне паняцця *моўная карціна свету*, якое з'яўляецца стрыжнёвым тэрмінам лінгвакультуралогіі і якое, па словах В.А. Маславай, “не больш, чым метафара, бо ў рэальнасці спецыфічныя асаблівасці нацыянальнай мовы, у якіх зафіксаваны ўнікальны грамадска-гістарычны вопыт пэўнай нацыянальнай супольнасці людзей, ствараюць для носьбітаў гэтай мовы не якую-небудзь іншую, непаўторную карціну свету, адрозную ад аб'ектыўнай, а толькі спецыфічную “афарбоўку” гэтага свету, абумоўленую нацыянальнай значнасцю прадметаў, з'яў, працэсаў, выбіральнасцю адносін да іх, якія спараджаюцца спецыфікай дзейнасці, ладу жыцця і нацыянальнай культуры дадзенага народа” [6, с. 50].

А.Л. Садоўская заўважае, што функцыянаванне мовы не абмежавана толькі афармленнем жыццёвага вопыту людзей. Прадстаўнікі пэўнай этнічнай супольнасці ўспрымаюць свет праз катэгорыі іх уласнай мовы. Многімі сучаснымі лінгвістамі моўная карціна свету ўспрымаецца сёння як зафіксаваная ў мове інтэрпрэтацыя рэчаіснасці ў выглядзе сукупнасці меркаванняў пра свет [гл. 10, с. 98, 100]. Сёння, як адзначае В. К. Шчэрбін, “працэс асваення лінгвістыкай тэрміна *карціна свету* не спыніўся, і поруч з тэрмінамі *моўная (наіўная) карціна свету* выкарыстоўваюцца і іншыя блізкія па змесце тэрміны *моўная мадэль свету, канцэптуальная мадэль свету* і інш.” [12, с. 199]. Акрамя названых, у мовазнаўстве

сустракаюцца такія назвы моўнай карціны свету, як *моўная рэпрэзентацыя свету, моўны вобраз свету, моўны прамежкавы свет*.

Што складае змест паняцця *канцэпт*?

З’явы навакольнага свету і нацыянальнай культуры знаходзяць сваё адлюстраванне ў канцэптах. На сённяшні дзень у мовазнаўстве ўжываецца некалькі дзясяткаў азначэнняў гэтага тэрміна. Найбольш прымальным мы лічым азначэнне В.А. Маславай, згодна з якім, “*канцэпт* – гэта семантычнае ўтварэнне, якое адзначана лінгвакультурнай спецыфікай і якое тым ці іншым чынам характарызуе носьбітаў пэўнай этнакультуры” [7, с.36]. Канцэпт з’яўляецца галоўным аб’ектам і адзінкай даследавання лінгвакультуралогіі і кагнітыўнай лінгвістыкі.

Якія словы называюцца *безэквівалентнымі*?

Кожны народ, які жыве ў пэўных геаграфічных, сацыяльных, палітычных і культурных умовах, мае сваю гісторыю і традыцыі, нацыянальную псіхалогію і пэўны ўзровень сацыяльна-эканамічнага развіцця, адлюстроўвае навакольную рэчаіснасць па-свойму. Словы, якія абазначаюць гэтыя асаблівасці, складаюць істотную долю (прыблізна 6-8%) неэквівалентнай часткі лексічнай сістэмы мовы і называюцца *безэквівалентнымі*. Традыцыйна *безэквівалентнымі* лічацца такія лексічныя адзінкі нацыянальнай мовы, “якія нельга адэкватна, раўназначна перакласці на іншую мову” [13, с.7], якія не маюць аднаслоўных адпаведнікаў у іншай мове і значэнне якіх у ёй можа быць перададзена словазлучэннем ці апісальна.

Прывядзём прыклады *безэквівалентных* у рускамоўным дачыненні слоў: бел. *баравіна* – рус. *возвышенный участок леса в бору*; бел. *браткі* – рус. *анютины глазки*; бел. *бярозавік* – рус. *напиток из березового сока*; бел. *ветах* – рус. *луна на исходе*; бел. *выспа* – рус. *небольшой остров*; бел. *гладыш* – рус. *глиняный кувшин без ручки*; бел. *даспяліць* – рус. *довести до зрелости*; бел. *дзірван* – рус. *непаханая земля, густо поросшая травой*; бел. *звар’яецць* – рус. *сойти с ума*; бел. *знепрытомнець* – рус. *потерять сознание*; бел. *залетаць* – рус. *в позапрошлом году*; бел. *засень* – рус. *затененное место*; бел. *каласавік* – рус. *ранний боровик*; бел. *кужаль* – рус. *очесанный лен*; бел. *сасмягнуць* – рус. *истомиться от жажды*; бел. *ясакар* – рус. *черный тополь* і і інш.

Сёння ў сітуацыі білінгвізму ў сучасным грамадстве, калі беларуская мова ўжо шмат чаго страціла і страчвае з сваёй лексічнай адметнасці і самабытнасці, трэба не зважаць, а папярэць абсяг ужывання жывога народнага слова, у тым ліку і *безэквівалентнага*, з нацыянальна-культурным кампанентам значэння.

Практычныя заняткі № 5
ЭТНАФРАЗЕАЛОГІЯ. НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ
СПЕЦЫФІКА ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК

Пытанні

1. Сучасныя падыходы да вывучэння фразеалагізмаў, спецыфіка этналінгвістычнага падыходу.
  2. Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагізмаў.
- Этнакультурныя нормы моўных паводзін у фразеалагічных адзінках.
3. Жывёльная сімволіка ў фразеалагізмах.
  4. Саматычная лексіка як структурны кампанент фразем.

Тэрміналагічны мінімум: *заонім, моўныя паводзіны, нацыянальна-культурная семантыка, саматызм, сімвал, этнафразеалогія.*

Літаратура

1. Гурд, А.В. Сімволіка жывотных в славянской народной традиции / А.В. Гурд. – М., 1997.
2. Данич, О.В. Менталитет белорусов и русских. Отражение в мифологии, фольклоре, фразеологии / О.В. Данич. – Витебск, 2004.
3. Дзядова, А.С. Чалавек у лостэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі: манаграфія / А.С. Дзядова. – Віцебск, 2013.
4. Коваль, У.І. Чым адгукаецца слова: Фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычайх / У.І. Коваль. – Мінск, 1994.
5. Ляшчынская, В.А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія : вучэб. дапам. / В.А. Ляшчынская. – Мінск, 2010.
6. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию. Учеб. пос. / В. А. Маслова. – М., 1997.
7. Маслова, В.А. Лингвокультурология. Учеб. пос. / В. А. Маслова. – М., 2001.
8. Маслова, В.А. Национальный характер сквозь призму языка: монография / В.А. Маслова – Витебск, 2011.
9. Маслова, В.А. Преданья старины глубокой в зеркале языка / В.А. Маслова. – Мінск, 1997.
10. Садоўская, А.Л. Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове: этналінгвістычны аспект / А.Л. Садоўская. – Мінск, 2011.
11. Садоўская, А. Фразеалогія ў кантэксце культуры: этналінгвістычны падыход да вывучэння / А.Садоўская // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 35–39.
12. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996.
13. Толстой, Н.И. Язык и культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995.

Заданні

1. Сярод прыведзеных фразеалагізмаў, якія характарызуюць чалавека ў пэўных адносінах, знайдзіце і выпішыце тыя, якія маюць адмоўную канатацыю. З дапамогай “Фразеалагічнага слоўніка

беларускай мовы” І. Я. Лепешава (2008г.) растлумачце іх значэнне. У якіх фразеалагізмах структурныя кампаненты маюць нацыянальна-культурную семантыку?

Драць горла, залівацца салаўём, жвір у вочы сыпаць, выйсці ў людзі, біць у хамут, цаны няма, мякіна ў галаве, брэша як лён чэша, гнуць спіну, гарыць у руках, як мыла з’еўшы, гаворыць як крыніца булькоча, выносіць смецце з хаты, рабіць душы паслухаўшы, малоць не падсяваючы, чортам падшыты.

2. Запішыце, якіх людзей характарызуюць наступныя фразеалагізмы. Дайце этналінгвістычны каментарый фразеалагічным адзінкам. Прааналізуйце іх вобразную аснову. Прывядзіце іншыя прыклады фразеалагізмаў з нацыянальна-культурнай семантыкай.

З ветру вяроўкі ўе, жаба на языку не спячэцца, зямля ненаежная, з мухамі ў носе, зух супроць мух, божы адуванчык, як макаў цвет, вецер гуляе ў галаве, кацялок варыць, крукам носа не дастаць.

Метадычныя каментарыі

Пры разглядзе пытання, звязанага з асэнсаваннем спецыфікі сучасных падыходаў да вывучэння фразеалагізмаў, у тым ліку і этналінгвістычнага падыходу, варта акцэнтаваць увагу на тое, што падыход да фразеалагічных адзінак як да моўнага матэрыялу, непасрэдна звязанага з традыцыйным народным светапоглядам, мае ў славістыцы даўнюю і трывалую традыцыю. На думку М. І. Талстога, “першая і адносна ранняя цікавасць да фразеалогіі ў славян была выклікана якраз імкненнем убачыць у фразеалагізмах адбіткі ці рэшткі старога побыту, абрадаў і вераванняў” [13, с. 373]. Як заўважае А. Л. Садоўская, “нямала “культуралагічных тлумачэнняў “можна знайсці, напрыклад, у зборніках рускіх даследчыкаў У. І. Даля, Ф. І. Буслаева, І. М. Снегірова. Шмат каштоўных, унікальных звестак пра беларускую народную духоўную спадчыну змяшчаюць працы такіх айчынных фалькларыстаў, этнографіў і моваведаў, як І. І. Насовіч, Е. Р. Раманаў, М. Я. Нікіфароўскі, М. М. Нікольскі, А. К. Сержпутоўскі, Я. А. Ляшкі, Я. Ф. Карскі” [10, с. 5]. Па словах даследчыцы, “сёння пытанні адлюстравання пазамоўнай рэчаіснасці ў семантыцы моўных адзінак, а таксама пошуку “этнакультурнага кампанента” як састаўной часткі значэння фразеалагізмаў сталі аб’ектам вывучэння новых, прыярытэтных напрамкаў сучаснага мовазнаўства, такіх, як этналінгвістыка, лінгвакультуралогія, кагнітыўная лінгвістыка, лінгвакраіназнаўства і інш., у межах якіх сфарміраваліся і новыя падыходы да аналізу фразеалагічных рэсурсаў у этнакультурным кантэксце” [11, с. 35]. Да таго ж, як адзначае В. А. Ляшчынская, “станаўленне і развіццё сучасных кагнітыўных даследаванняў

дазваляе перайсці да вывучэння фразеалагізмаў з новых пазіцый, разгледзець іх не толькі як крыніцу нацыянальна-культурнай інфармацыі, але і як крыніцу для разумення кагнітыўных працэсаў, якія забяспечваюць фразеалагізацыю” [5, с. 83].

Даследаванне фразеалогіі і парэміялогіі ў кантэксце культуры асабліва актывізавалася ў апошнія два дзесяцігоддзі. На сучасным этапе, калі сацыяльна-культурны статус беларускай мовы патрабуе абароны і падтрымкі, даследаванне нацыянальнай, глыбіннай сутнасці моўнай адзінкі – слова, фразеалагізма – з’яўляецца для лінгвістаў надзённай задачай, бо матэрыяльная і духоўная культура народа вельмі выразна праяўляецца праз сімволіку моўнага знака.

Аktуальнасць этналінгвістычнага аналізу фразем і парэмій абумоўлена іх моцным нацыянальна-культурным патэнцыялам. Фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі рэпрэзентуюць у сваёй семантыцы інфармацыю праз успрыманне чалавекам навакольнай прасторы, якая з’яўляецца важным складнікам мадэлі свету. У навуковых працах этналінгвістычнага кірунку нацыянальна-культурная інтэрпрэтацыя фразеалагічных і парэміялагічных адзінак адбываецца ў прасторы народнай мудрасці. Пры гэтым улічваецца сістэма эталонаў і стэрэатыпаў самасвядомасці той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці і яе каштоўнасця арыенціры. Заўважым, што тэрмін “этнафразеалогія” ўжываецца сёння ў двух значэннях: 1) лінгвістычны кірунак, які вывучае ўстойлівыя словазлучэнні ў этналінгвістычным аспекце; 2) сукупнасць фразеалагічных адзінак, паходжанне якіх звязана са сферай народнай духоўнай культуры. Задачай этнафразеалогіі з’яўляецца выяўленне своеасаблівасцей фразеалогіі як моўнай крыніцы інфармацыі пра духоўную культуру народа.

Даследаванню фразеалагічных і парэміялагічных адзінак беларускай мовы ў плане адлюстравання ў іх змесце традыцыйнай народнай культуры беларусаў, асаблівасцей іх светапогляду і менталітэту, “аналізу таго, як міфалагічныя веды праяўляюць сябе ў семантыцы фразеалагізмаў” [5, с. 82], прысвечаны навуковыя працы У. І. Коваля, В. А. Маславай, Т. В. Валодзінай, А. Л. Садоўскай, А. У. Даніч, А. С. Дзядовой і іншых даследчыкаў. У айчынной лінгвістыцы найбольш поўна этналінгвістычная праблематыка прадстаўлена ў навуковых даследаваннях гомельскага мовазнаўца У. І. Коваля. Больш падрабязны агляд навуковых прац, прысвечаных пытанням этнафразеалогіі, трэба глядзець у манаграфіях А. Л. Садоўскай “Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове: этналінгвістычны аспект” (Мінск, 2011 г.) і А. С. Дзядовой “Чалавек у лустэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі” (Віцебск, 2013 г.).

У чым выяўляецца нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагічных і парэміялагічных адзінак?

Нацыянальна-культурная адметнасць мовы, абумоўленая адметнасцю культуры, выяўляецца найперш праз лексіку, фразеалогію і парэміялогію, якія найбольш чуйна і хутка рэагуюць на змены пазамоўнай рэчаіснасці. Семантыка этнакультурнай прасторы даволі выразна мадэліруецца ў межах фразеалагічных і парэміялагічных адзінак, што з'яўляюцца свайго роду мастацка-гістарычным летанісам, з дапамогай якога можна зразумець матэрыяльнае і духоўнае жыццё пэўнай этнічнай супольнасці.

Адной з асаблівасцей фразеалагізмаў, прыказак і прымавак з'яўляецца тое, што яны маюць антрапацэнтрычны характар, бо непасрэдна звязаны з чалавекам і семантызуюць розныя бакі яго жыцця і дзейнасці. Фразеалагічныя і парэміялагічныя адзінкі ствараюць выключную магчымасць пранікнуць ва ўнутраны свет чалавека, выявіць яго асноўныя культурныя, маральныя каштоўнасці, традыцыі, якія складаюцца з адчуванняў, мыслення, паводзін і навыкаў, звычаяў і культурных дасягненняў і ўяўляюць сабой каштоўнасць для будучых пакаленняў.

Многія збіральнікі фальклору, этнографы, гісторыкі, моваведы ўжо больш за дзвесце гадоў спрабуюць раскрыць паходжанне тых або іншых фразеалагізмаў, прыказак і прымавак, убачыць за імі вытокі нацыянальнай культуры ці побытавых з'яў і, па словах В. М. Макіенкі, “прачытаць скрыжалі забытага мінулага”. Сапраўды, у фразеалагізмах, прыказках і прымаўках надзвычай шырока і поўна адбіліся рысы міфалагічнага светапогляду беларускага народа, асаблівасці яго жыцця ў старажытнасці, асноўныя рысы нацыянальнага характару. В. А. Маслава называе ўстойлівыя моўныя адзінкі з нацыянальна-культурнай семантыкай “транслятарамі культурнай інфармацыі” [6, с.11], “фразеалагізмамі-міфалагемамі, у якіх можна убачыць і расшыфраваць этнакультурную інфармацыю” [6, с. 89]. Праводзячы свае даследаванні на матэрыяле рускай фразеалогіі, В.М. Тэлія заўважае, што фразеалагічны склад мовы – гэта “люстра, у якім лінгвакультурная супольнасць ідэнтыфікуе сваю нацыянальную самасвядомасць” [7, с. 9]. Сістэма вобразаў і эталонаў, замацаваных у фразеалагізмах, можа служыць паказчыкам нацыянальна-культурнага вопыту і духоўных традыцый таго ці іншага народа.

У фразеалагічных і парэміялагічных адзінках, якія ўяўляюць сабой комплекс народных субстратаў, па-свойму інтэрпрэтуюцца архаічныя вобразы народнай культуры. Вялікі пласт народнай фразеалогіі і парэміялогіі звязаны сваёй семантыкай са звычаямі, абрадамі і павер'ямі нашых продкаў. Па словах В. А.Маславай,

“фразеалагічныя адзінкі, адлюстроўваючы ў сваёй семантыцы працяглы працэс развіцця культуры парода і яго светапогляду, фіксуюць і перадаюць з пакалення ў пакаленне ўстаноўкі і стэрэатыпы, эталоны і архетыпы” [7, с. 82].

Фразеалогія і парэміялогія з’яўляюцца часткамі моўнай карціны пэўнага народа. Фраземы і парэміі заўсёды сваім зместам звернуты да суб’екта: яны не столькі апісваюць свет, колькі інтэрпрэтуюць, ацэньваюць, выражаюць да яго суб’ектыўныя адносіны. Фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі былі і застаюцца ў мове на працягу ўсёй яе гісторыі, пра што сведчаць і помнікі старажытнага пісьменства, і сучасныя літаратурныя творы, і запісы жывой гутарковай мовы. У фразеалагічным і парэміялагічным фондзе мовы захаваны багаты гістарычны вопыт народа, адлюстраваны ўяўленні, звязаныя з працоўнай дзейнасцю, паводзінамі людзей у розных сферах, каштоўнасці арыенцірамі грамадства на пэўных этапах яго развіцця.

Нацыянальная карціна свету беларусаў, адлюстраваная праз призму фразем, з’яўляецца моўным феноменам нацыянальна-культурнай спадчыны нашага народа. Устойлівыя спалучэнні слоў адлюстроўваюць своеасаблівае бачанне свету, той ці іншай сітуацыі носьбітамі мовы, нясуць звесткі пра побыт беларусаў, напрыклад: *дроў у печ падкладаць* ‘ускладняць, абвастраць складаныя адносіны’; *дыял. гола васар* ‘нямоцная самагонка’; *цеішчын мёд* ‘гарчыца’; *хоць на нос надзявай* ‘цесны, малога памеру’; рус. і бел. *таўчы ваду ў ступе* ‘займацца чымсьці бескарысным, марна траціць час’ і інш. Праз семантыку фразеалагічных адзінак мы даведваемся пра этыкетныя паводзіны, напрыклад: *мох з балотам несці*; *вадзіць дзяды* ‘драмаць седзячы’; традыцыі і звычаі народа: *гарохава вянок* ‘сімвал марных намераў жаніха’; *даць гарбуза* ‘адмовіць хлопцу ў жаніцьбе’; *закідаць зайца* ‘перагароджваць дарогу вясельнаму абраду жэрдкай ці вяроўкай’ і інш.

Фразеалагічны і парэміялагічны фонд беларускай мовы змяшчае ў сабе маральна ўзважаны, мудры погляд на жыццё як на сістэму адносін чалавека да свету прыроды, грамадства, сям’і, родных і блізкіх.

Практычныя заняткі № 6 НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦЫФІКА ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК

Пытанні

1. Адлюстраванне менталітэту і нацыянальна-культурных асаблівасцей паводзін чалавека ў парэміялогіі.

2. Нацыянальна-культурная семантыка моўных адзінак у прыказках і прымаўках (асабовыя імёны, тапанімічныя назвы, побытавая лексіка і інш.).

3. Вобразная аснова парэміялагічных адзінак з нацыянальна-культурным кампанентам мовы.

Тэрміналагічны мінімум: *вобразная аснова, канатацыя, менталітэт, метафарызацыя, нацыянальна-культурная семантыка, сімвал.*

Літаратура

1. Данич, О.В. Менталитет белорусов и русских. Отражение в мифологии, фольклоре, фразеологии / О.В. Данич. – Витебск, 2004.

2. Дзядова, А.С. Канцэпт “слова” ў парэміялагічных адзінаках беларускай мовы / А.С. Дзядова // Учыёныя запіскі УО “ВГУ ім. П. М. Машэрова”: сб. навуных тудов. – Витебск: УО “ВГУ ім. П. М. Машэрова”, 2012. – Т. 14. – С. – 147–155.

3. Дзядова, А.С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі: манаграфія / А.С. Дзядова. – Витебск, 2013.

Парэміялагічныя даведнікі

1. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі: тлумачальны слоўнік беларускіх прыказак і прымавак з архіваў, кафедральных збораў, рэдкіх выданняў XIX і XX стст. / А. Аксамітаў. – Мінск, 2000.

2. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Склад. Я. Рапановіч. – Мінск., 1958.

3. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі. – Мінск, 1992.

4. Іванова, С.Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С.Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск, 1997.

5. Лепешаў, І.Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск, 2006.

Заданні

1. Дакажыце, што кожная з прыведзеных парэміялагічных адзінак пэўным чынам адлюстроўвае нацыянальную культуру Беларусі.

1. Не адзін Гаўрыла ў Полацку. 2. І за Гомлем людзі ёсць. 3. Падраўся андарак – абыдуся і так. 4. Наш Васіль на работу не сіл, а на клэцкі ў малацэ – за чацвярых валачэ. 5. Калядкі – добрыя святкі: наеўся, напіўся ды й на палаткі. 6. На Яна баба п'яна, а на Пятро – у жыце ядро. 7. Калі няма капусты, дык у жываце пуста. 8. Антось ды Тадора – што лапаць і абора. 9. Круці жорны пільна, то й дома будзе Вільня. 10. За капейку жабу да Барысава дубцом пагоніць.

2. Сярод наступных прыказак і прымавак знайдзіце і выпішыце тыя, структурныя кампаненты якіх маюць нацыянальна-культурную семантыку.

1. *Ведае кошка, чыё сала з'ела.* 2. *Еж капусту з грыбамі, а язык трымай за зубамі.* 3. *Ніхто не чуе, як удава кукуе.* 4. *Не судзіце, ды не судзімы будзеце.* 5. *Не такі чорт страшны, як яго малююць.* 6. *Паспееш з козамі на торг.* 7. *Калі курэц, то насі люльку і тытунец.* 8. *Пасля бойкі кулакамі не махаюць.* 9. *Языкам у Вільні, а розумам за печчу.* 10. *Прыйшлі Пакровы – заганяй у хлёў каровы.*

3. Як вядома, у прыказках і прымаўках не сустракаюцца такія “гучныя” словы і іх спалучэнні, як *патрыятызм*, *адданасць Радзіме* і інш. Прывядзіце прыклады парэміялагічных адзінак беларускай мовы, у якіх раскрываецца патрыятычнае пачуццё, вернасць чалавека роднай зямлі і любоў да яе. Якія структурныя кампаненты прыведзеных Вамі прыказак і прымавак маюць нацыянальна-культурную семантыку ці сімвалічнае значэнне?

4. З парэміялагічных даведнікаў беларускай мовы (гл. спіс вышэй) выпішыце 15 прыказак і прымавак з нацыянальна-культурным кампанентам значэння, якія семантызуюць 1) адметнасці характару, псіхазмацыйнага стану і паводзін чалавека; 2) маўленчыя паводзіны; 3) маральна-этычныя паводзіны; 4) працоўную дзейнасць. Якія з выпісаных Вамі парэмій маюць станоўчую канатацыю, а якія – адмоўную? Чым гэта можна растлумачыць?

5. Некалі М. А. Янкоўскі слуха заўважыў: “Беларускія прыказкі – гэта музеі, дзе можна знайсці ўсё, што звязана з жыццём беларускага народа”. Са “Слоўніка беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў” Івановай С.Ф. (Мінск, 1997г.) выпішыце і вусна растлумачце 10-12 трапных народных выслоўяў, якія маюць культурна-гістарычную канатацыю.

Метадычныя каментарыі

Сучаснай псіхалага-педагагічнай наукай дастаткова грунтоўна распрацаваны многія аспекты маральна-этычнага выхавання вучняў і студэнтаў. У апошні час дадзеная праблема даволі глыбока даследавалася на тэарэтычным і прыкладным узроўнях айчыннымі педагогамі. Сёння ў падыходах да маральна-этычнага выхавання моладзі вызначыліся новыя прыярытэты, у тым ліку і на аснове хрысціянскіх і этнапедагагічных ідэй, якія пры выбары выхаваўчых арыенціраў патрабуюць ад настаўніка ці выкладчыка ўліку спецыфікі нацыянальнага характару і ментальных асаблівасцей беларусаў.

Думаецца, што зараз, калі пашыраюцца і нарастаюць глабалізаваныя працэсы, адным з прыярытэтных кірункаў у вучэбна-выхаваўчым працэсе нацыянальнай агульнаадукацыйнай і вышэйшай школы павінна стаць фарміраванне ў вучняў і студэнтаў маральна-этычных нормаў паводзін найперш на аснове маральных каштоўнасцей і адметнасцей светапогляду, уласцівых беларусам як пэўнай этнічнай супольнасці людзей і соцыуму. Актуальнасць такога падыходу тлумачыцца неабходнасцю адраджэння традыцыйнага пачуцця этнічнай самасвядомасці асобы і нацыянальнага гонару.

Трэба адзначыць, што выхаваўчы патэнцыял народнай педагогікі можа быць з поспехам рэалізаваны на лекцыйных і практычных занятках па этналінгвістыцы праз прыцягненне ў якасці сродкаў выхавання такога моўнага матэрыялу, як *прыказкі і прымаўкі з нацыянальна-культурнай семантыкай*, якія з'яўляюцца адлюстраваннем шматвяковай гісторыі нашага народа, яго жыцця і побыту, разнастайных назіранняў за навакольным светам і ўзаемаадносінамі паміж людзьмі.

Прыказкі і прымаўкі – гэта не толькі сапраўдная скарбніца народнай мудрасці беларусаў, але і дастаткова паказальны і ўдзячны моўны матэрыял для выхавання ў будучых настаўнікаў такіх маральных якасцей, як працавітасць, справядлівасць, праўдзівасць, дабрыня, таварыскасць, гасціннасць і інш. Зразумела, што метады і прыёмы выхаваўчай працы ў гэтым кірунку павінны быць зарыентаваны не толькі на выпрацоўку пералічаных вышэй маральных якасцей, якія рэгулююць, карэктуюць і стымулююць паводзіны маладых людзей, але і на фарміраванне нацыянальна-культурнай свядомасці, набыццё ведаў пра спецыфіку менталітэту і этнапсіхічных адметнасцей беларусаў як нацыі, пра іх звычаі і традыцыі, асаблівасці духоўнага свету і адметныя рысы народнай маралі.

ТЭСТАВЫЯ ЗАДАННІ

1. Якая з названых навуковых парадыгмаў з'яўляецца вядучай у сучаснай лінгвістыцы?

- 1) сістэмна-структурная (па В. Маславай);
- 2) параўнальна-гістарычная (па В. Маславай);
- 3) антрапацэнтрычная (па В. Маславай);
- 4) генератыўная (па А. Кубракавай);
- 5) кагнітыўная (па А. Кубракавай).

2. Дзякуючы імёнам якіх вучоных этналінгвістыка пачала развівацца як самастойная мовазнаўчая дысцыпліна?

- 1) А.А. Патабня;
- 2) Э. Сэпір;
- 3) В. фон Гумбальт;
- 4) Б. Уорф;
- 5) М.І.Талстой.

3. Адзначце, хто з'яўляецца заснавальнікам сучаснай славянскай этналінгвістыкі?

- 1) Ф. Боас;
- 2) М.І. Талстой;
- 3) Ф.І. Буслаеў;
- 4) Е. Бартмінскі;
- 5) Герд А.С.

4. Назавіце этналінгвістычныя школы, якія вылучаюцца ў межах славянскай этналінгвістыкі:

- 1) люблінская;
- 2) мінская;
- 3) Санкт-пецярбургская;
- 4) пражская;
- 5) маскоўская.

5. Згодна з палажэннямі маскоўскай этналінгвістычнай школы, аб'ектам этналінгвістыкі з'яўляюцца:

- 1) традыцыйная народная культура;
- 2) дыялекты;
- 3) наддыялект – літаратурная мова з яе разнавіднасцямі;
- 4) фальклор;
- 5) міжэтнічныя кантакты.

6. У чым заключаецца этнічная функцыя мовы?

- 1) мова адлюстроўвае пазнанне свету чалавекам;
- 2) у мове назапашваецца інфармацыя, якая дапамагае захаваць культурную спадчыну і нацыянальную свядомасць;
- 3) мова з'яўляецца сродкам зносін паміж людзьмі;
- 4) мова служыць для ўсведамлення свайго этнічнага “я” ў агульнай супольнасці людзей;
- 5) мова служыць для наймення прадметаў і з'яў рэчаіснасці.

7. Выкарыстаннем якіх моў характарызавалася этнамоўная сітуацыя на Беларусі ў XVI–XVIII стст?

- 1) царкоўнаславянская;
- 2) руская;
- 3) беларуская;
- 4) польская;
- 5) лацінская.

8. Адзначце правільныя палажэнні:

- 1) мова выражае “дух народа”;
- 2) мова ёсць звяно паміж чалавекам і сусветам;
- 3) мова ёсць асноўны інструмент, з дапамогай якога мы засвойваем культуру;
- 4) мова ёсць складнік культуры, якую мы атрымліваем у спадчыну ад сваіх продкаў;
- 5) моўная адметнасць абумоўлена адметнасцю культуры і выяўляецца найперш у граматычным ладзе мовы.

9. Архетыпамі беларусаў у творах мастацкай літаратуры выступаюць:

- 1) мора;
- 2) родная зямля;
- 3) горы;
- 4) сонца;
- 5) балота.

10. Адзначце моўныя адзінкі, якія ўтрымліваюць этнакультурную інфармацыю ў мастацкім творы:

- 1) назвы побытавых рэалій;
- 2) антрапонімы;
- 3) дыялектная лексіка;
- 4) фразеалагізмы;
- 5) эліптычныя сказы.

11. Што можа выклікаць тэрэтычныя і практычныя цяжкасці пры перакладзе мастацкага тэксту з адной мовы на другую?

- 1) адсутнасць “фонавых” ведаў у перакладчыка;
- 2) наяўнасць у розных мовах слоў, якія маюць аднолькавую прадметную суаднесенасць, але адрозніваюцца канататыўнай семантыкай;
- 3) адрозненні ў матэрыяльнай і духоўнай культуры народаў;
- 4) этнафраземы;
- 5) асабовыя імёны.

12. Моўная карціна свету – гэта ...

- 1) сукупнасць уяўленняў пра свет, якія гістарычна склаліся ў свядомасці пэўнага моўнага калектыву;
- 2) духоўнае быццё грамадства;
- 3) адлюстраваныя ў мове з’явы культуры;
- 4) культурныя стэрэатыпы, адлюстраваныя ў мове;
- 5) сістэма поглядаў чалавека на свет.

13. Вызначце, што складае змест паняцця *канцэпт*.

- 1) неад’емны духоўны атрыбут нацыянальнага жыцця;
- 2) нацыянальны стэрэатып паводзін;
- 3) асаблівасці этнічнага менталітэту, увасобленыя ў семантыцы моўных адзінак;
- 4) семантычнае ўтварэнне, якое адзначана лінгвакультурнай спецыфікай і тым ці іншым чынам характарызуе носьбітаў пэўнай этнакультуры;
- 5) адзінка калектывных ведаў, якая мае моўнае выражэнне.

14. Вызначце, што складае змест паняцця *канатацыя*.

- 1) асаблівасці менталітэту пэўнай нацыі;
- 2) моўная інтэрпрэтацыя свету;
- 3) “сузначэнне”, якое ўваходзіць у склад семантыкі моўнай адзінкі;
- 4) калектывныя вобразы, якія ствараюцца падсвядома і рэалізуюцца ў міфах, рэлігійных сістэмах, літаратурна-мастацкай творчасці;
- 5) адрозненні ў культурным жыцці народаў.

15. Сярод наступных назваў асоб адзначце лексемы, у семантыцы якіх прысутнічаюць канататыўныя семы:

- 1) кіраўнік;
- 2) прадажнік;
- 3) нікчэмнік;
- 4) сумленнік;
- 5) будаўнік.

16. Сярод наступных лексічных адзінак беларускай мовы адзначце словы з нацыянальна-культурнай семантыкай:

- 1) пранік;
- 2) праснак;
- 3) вітацца;
- 4) даўніна;
- 5) батлейка.

17. Сярод наступных слоў адзначце экзатызмы:

- 1) вятрак;
- 2) журы;
- 3) гапак;
- 4) карыда;
- 5) калаўрот.

18. Адзначце безэквівалентныя ў рускамоўным дачыненні словы:

- 1) засень;
- 2) аладкі;
- 3) сасмягнуць;
- 4) губерня;
- 5) гута.

19. Што сімвалізуе бусел у нацыянальнай свядомасці і міфалагічна-фальклорнай сістэме беларусаў?

- 1) працавітасць;
- 2) новае жыццё;
- 3) Радзіму;
- 4) разлуку;
- 5) набліжэнне зімы.

20. Адзначце антрапонімы, якія адлюстроўваюць традыцыі нацыянальнага беларускага іменаслова:

- 1) Пётр;
- 2) Алесь;
- 3) Канстанцін;
- 4) Апанас;
- 5) Кірыла.

21. Этнанім – гэта назва...

- 1) народа;
- 2) племені;
- 3) прадстаўніка пэўнай сацыяльнай групы ці праслойкі;
- 4) тытульнай нацыі;
- 5) аўтахтоннага насельніцтва на пэўнай тэрыторыі.

22. Этнапапіім – гэта ...

- 1) назва асобы паводле нацыянальнай прыналежнасці;
- 2) назва жыхароў пэўнай мясцовасці;
- 3) назва пэўнага ўнутрыгарадскога аб'екта;
- 4) назва любога геаграфічнага аб'екта;
- 5) геаграфічная назва, утвораная ад этноніма.

23. Адзначце прозвінчы сучасных мовазнаўцаў, у працах якіх закранаецца этналінгвістычны аспект вывучэння фразеалагічных адзінак:

- 1) М.Р. Прыгодзіч;
- 2) А.Л. Садоўская;
- 3) У.І. Коваль;
- 4) В.А. Маслава;
- 5) Г.М. Мезенка.

24. Сярод наступных фразеалагізмаў адзначце тыя, паходжанне якіх звязана з пэўнымі абрадамі і традыцыямі ў жыцці людзей:

- 1) стаіш як укопаны;
- 2) злы як сабака;
- 3) перамываць костачкі;
- 4) даць гарбуза;
- 5) як кот наплакаў.

25. Сярод наступных этнафразем адзначце тыя, якія ў сваёй семантыцы ўтрымліваюць азначны кампанент:

- 1) вадзіць дзяды;
- 2) закідаць зайца;
- 3) марочыць галаву;
- 4) наводзіць цень на пляцень;
- 5) як на сто коней.

26. Сярод наступных парэміялагічных адзінак беларускай мовы адзначце прыказкі і прымаўкі з нацыянальна-культурнай семантыкай:

- 1) Багатаму шкода карабля, а беднаму кашаля.
- 2) Не заўсягды, як на Дзяды, а працы, як у нядзелю.
- 3) Як шанцуе, тады і Халімон танцуе.
- 4) Сябра за грошы не купіш.
- 5) На Белай Русі пчолы як гусі: рэзгінамі мёд носяць.

27. Адзначце назоўнікі-фітонімы, якія ў беларускім фальклоры з'яўляюцца сімваламі мужчынскага і жаночага пачатку жыцця:

- 1) груша;
- 2) каліна;
- 3) асіна;
- 4) дуб;
- 5) явар.

28. Адзначце моўныя звароты, у якіх адлюстравана нацыянальна-культурная (сучасная ці старажытная) спецыфіка моўных паводзін беларусаў:

- 1) прыемнага апетыту;
- 2) паздароў Божа;
- 3) спакойнай ночы;
- 4) васпан;
- 5) паважаныя дамы і паны.

29. Якія з пералічаных выданняў можна аднесці да набыткаў этналінгвістычнай лексікаграфіі?

- 1) “Полесский этнолингвистический сборник” (1983г.);
- 2) “Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья” (1995г.);
- 3) “Славянские древности”, т. 1-5 (1995-2004г.);
- 4) Іванова С.Ф. “Слоўнік беларускіх прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік” (1997г.);
- 5) “Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік” (2006г.).

30. Якія крытэрыі часцей за ўсё ўлічваюцца пры выбары мовы ў якасці дзяржаўнай?

- 1) аўтахтоннасць насельніцтва;
- 2) прэстыжнасць, аўтарытэтнасць мовы;
- 3) колькасць людзей, якія выкарыстоўваюць дадзеную мову ў паўсядзённым ужытку;
- 4) нейтральнасць мовы;
- 5) колькасць гарадскога насельніцтва, якое размаўляе на гэтай мове як на роднай.

ТЭКСТЫ ДЛІЯ ЭТНАЛІНГВІСТЫЧНАГА АНАЛІЗУ

1. Мая Бацькаўшчына

З суседзямі падзелішся скарынкаю.
Адно не ўмееш з торбаю прасіць.
Як ластаўка,
З падстрэшша рук Скарынавых
Тваё крыляла слова па Русі...

Ты бласлаўляла даланёй кляноваю
Сваіх сыноў.
Слязамі дабляла
Бяліла лён на світку Каліноўскаму
І Нёмнам у сны Рублеўскага плыла...

Зеленакосымі, тугімі сеткамі
Злавіла Свіцязь юнакоў спакой.
Хоць ён пабраўся з песняю суседскаю,
Але выяснянкі не забыў сваёй...

Люблю цябе
Ў веснавых праталінах,
У белай хустцы маладых снягоў.
Як на грыбы,
Багаты ты на таленты –
Пільней глядзі і нерушы знаходзь.

Радзі, зямля,
Ты – шчодрая і сціплая.
Каб толькі маразоў не знала рунь!
Імя тваё нашчадкам з нетраў выплыве –
Сівых стагоддзяў рэха:
– Бе-ла-русь!..

Рыгор Барадулін

2. Чысціня

Тут белы дзень і белы цвет
палотнаў у каморах.
У белай світцы белы дзед,
а ўнук бялявы поруч.

Бярозаў белых – белы стан,
ля іх красуня ў белі,
звісае белая каса,
як белы лён з кудзелі.

І белы сыр, і белы стол
паважныя, аж любя.
Уся сямейка навакол
сядзіць ля белай бульбы.

Над імі маці са збанком
і дочкі, як галубкі.
Струменем белым малако
паволі льецца ў кубкі.

Абраз пад белым ручніком,
бялявыя дзяўчаты
і белы бэз, што пад акном,
як снег, буслы пад хатай.

І вішні бела зацвілі,
і з белай грывай коні.
Чарнелі толькі мазалі
рубцамі на далонях.

Ларыса Геніюш

3. Паўтарацьме ...

– Не хачу рабыніча разуваці! –
Голас крывічанкі
З адвячорка стагоддзяў
Чуецца і ў новае нашае хаце,
У якую таксама
Прышэлец заходзіў
Няраз
І, як заход,
Непрыкметна гас.
Гэтак ужо задуманы свет:
Каму палацы,
Каму палаці.
Беларусь паўтарацьме:
– Не хачу рабыніча разуваці!..

Рыгор Барадулін

4. Баіцца беларус быць беларусам

Жыў пад прыгнётам ды пад прымусам,
Зваўся ліцвінам, русінам, русам,
Зваўся тутэйшым, мяшканцам, мяшанцам...
Не знае, рабіць што з апошнім шанцам,
Які ён сёння атрымоўвае,
Як быць з сваім імем, з сваёю моваю.
Быць ці не быць беларусам нарэшце...
Пытанне няпростае, канешне.
Дазволю сабе тут крышку іроніі.
(Характар наш тут як на далоні).
Не знае?
Не хоча?
Не смее?
Баіцца?
Вялікая гэта таямніца.
Зведаў ён ліха апраметнага.
Ён не баяўся таго і гэтага.
Хапала адвагі, каб з ворагам біцца,
ад голаду-халаду каб бараніцца...
Прайшоў праз Хатынь, праз Курапаты,
Зносіць цярпліва Чарнобыль пракляты,
Упарта крыніца яго бруіцца.
Ды быць беларусам ён баіцца.
Вось дык ноўмен, вось дык феномен –
гэты ўнук бабін, сын гэты ўдовін.
Казалі “не будзь!” – ён схіляўся ніцма.
Гавораць “будзь!” – усё роўна баіцца.
Вось што робіцца з беларусам.
З сінявокім, з белавусым.
Не з недарэкам. Не з няўмекам,
А з добрым увогуле чалавекам.
Баіцца быць беларус беларусам...
Ці, можа, ужо не баіцца?

Анатоль Вяцінскі

5. Калі хочаце авалодаць нашай мовай,

Вывучайце яе не па граматыках,
Каноны якіх часта бываюць супярэчлівымі,
Не па слоўніках,
Якія старэюць раней,
Як выйдучь з друку,
Не па шылдах, якія часта мяняюцца.

А вывучайце
Па спрадвечных нашых пісьмёнах
Крыніц, дарог, плугоў,
Па гоману дрэў
У вясновым і зімнім уборы,
Па матчыных калыханках
На змярканні і ў час зарападу,
Па цішыні папялішчаў Хатыні
І брацкіх магіл,
Па зязюльчынай варажбе
І жураўлінаму крыку,
Па поціску рук,
Што зброяй авлодаць умеюць.
І сябрам дараць,
Дараць на ільняных ручніках
Хлеб і соль,
Сваё сэрца і дружбу.

Максім Танк

6. За першай – самай дарагой для памяці –

Ужо вальней ліліся песні Маці.
І пра вянкi, што віць Купалінцы,
І пра мядуначку на сенажаці,
І пра руплівых жнеек, што нажаліся
І прамаўляюць: “Ой, дабранач, поле!”
І праз замужніцу, што горка жаліцца
На мужыка – разбоя ды прапоя.

Ніл Гілевіч

7. Беларуская гасцінінасць

Недарэмна вёска наша цэніцца:
Шчырасцю – гасцінны беларус.
На парозе толькі госць павернецца –
Ільняны разгортваем абрус.

Верашчака, смажанкі, бульбянікі...
Пахне полем дзедзёўская печ.
Ежце, госці, залатыя драпікі –
Упадзе гадоў дзясятка з плеч.

І плыве гамонка лёгка, шпарка.
Тут у нас заведзена даўно:

Не звыдзецца ў нашай хаце скварка,
Разам з ёй і чарка заадно.

Каб не здрадзіць бацькаўскаму следу,
Беларусь у сэрцы берагчы,
Па гасціннасць я ў вёску еду –
Хата зоркай свеціць мне ўначы.

Ніна Аксёныч

8. Печ

Сялянскую хату нельга ўявіць без печы. Адышлі ў нябыт печы-каменкі і печы глінабітныя. Сучасная печ робіцца з абпаленай цэглы, прыгожа абліцоўваецца кафляй.

Звычайна печ месціцца на кухні, у бліжнім ад уваходу куце, вусцем-чалеснікамі – да надворнай сцяны з вокнамі. Унутры печ мае под, над якім паляць дровы і гатуюць страву, пякуць хлеб, сунаць грыбы.

Пад чалеснікамі – прыпечак, або загнет. Даўней на прыпечку, збоку ад ад чалеснікаў, вымуроўвалася ямка-піша, або копка, куды згравалі гарачае вуголле. Прысыпанае попелам, яно доўга не гасла і выкарыстоўвалася замест запалак.

На рагу прыпечка выкладалі камінак, дзе вечарамі гарэў смольны корчык ці лучына, асвятляючы хату.

У самым нізе печ не да канца выкладзена цэглай, а мае цёмны закутак – падпечак, дзе хаваюць розныя гаспадарчыя рэчы. Некалі ў вялікія маразы там трымалі курэй.

Верхняя частка печы гладкая, як ток. Гэта чарэнь. Тут добра пагрэцца зімою, можна сушыць адзенне, ягады і лекавыя расліны.

Печ і сёння многіх корміць, грэе, лечыць ад прастуды. І таму яна, як чарадзейная істота, жыве ў народных казках, прымаўках, загадках.

З часоніса “Вясёлка”

9. Кросны

Даўней не куплялі ў краме, а самі ткалі ўсё: і адзенне, і посцілкі, і абрусы, і ручнікі. Ткалі найчасцей з лёну. Для гэтага лён мялі, трапалі, часалі, пралі. Затым пражу рыхтавалі для ткання: бялілі або фарбавалі, снавалі. І тады ўжо прыносілі ў хату кросны.

Рынелі ў вясковых хатах панажы, стукала бёрда з набіліцамі, хадзілі ўверх-уніз ніты. І ткалася палатно, белае ці расквечанае яркімі ўзорамі. Тут дарэчы і народную загадку прыгадаць: “Жоўты парсючок між загародак бегае”.

Парсючок – гэта чаўнок. А загародкі? Гэта ніты – два паралельныя пруты з ніцянымі петлямі. Праз іх працягнута аснова – падрыхтаваная для ткацтва пражы. Панажы разводзяць ніты, паміж

якімі снуе туды-сюды чаўнок з навітым на цэўку утком. Папярочныя і падоўжаныя ніці пры гэтым пераплятаюцца. І плыве, накручваецца на валік палатняная дарожка.

На кроснах ткалася ўсё: ад грубага зрэб'я да тонкага кужалю. І сёння яшчэ ў вясковай хаце можна ўбачыць куфар з вытканым на кроснах скарбам. Вочы разбягаюцца ад стракатай прыгажосці кашуль і фартушкоў, посцілак і абрусаў, ручнікоў і розных намітак.

З часопіса “Вясёлка”

10. Сяргей Грахоўскі. Мясцэчка... Мясцэчка... Элегія (урывак)

Сярод мноства страт знікла дарагоё мне слова мясцэчка, і самое мясцэчка страціла свой непаўторны, вякамі складзены побыт, шчырыя адносіны сумлення і даверу, яскравы каларыт мудрых і прыгожых традыцый.

Што ж такое мясцэчка?

Дакладнае і ёмістае слова замянілі калекамі абрэвіятур “гарпасёлак”, “ПТТ” (пасёлак гарадскога тыпу), а найчасцей – “райцэнтр”, з поўным наборам “раеў” – райкам, райвыканкам, райваенкам, райаддзелы, райканторы, райупраўленні, райзагі, райбальніцы, райміліцыі (які там рай?).

Гэты “рай”, што ўжо не вёска і яшчэ не горад, спрадвеку звалі мясцэчкам. І адразу ўзнікала ўяўленне пра ціхае, невялічкае, часта далёкае ад чыгункі паселішча з дзвюма-трыма брукаванымі вуліцамі, з вялікаю рыначнаю плошчаю пасярэдзіне, з доўгім шэрагам крам і крамак, з шумнымі асеннімі кірмашамі, з адною або з дзвюма цэрквамі, некалькімі сінагогамі. У нас іх звалі “школамі”.

Усё неабходнае чалавеку рабілася на месцы здатнымі майстрамі – стальмахамі, кавалямі, гарбарамі, шаўцамі, краўцамі і кажущнікамі, ткачамі і бляхарамі, мулярамі і малярамі, былі маслабойкі, млыны і ваўначоскі, а якія мастакі-ганчары жылі ў мясцэчках! У наваколлі яны адшуквалі найлепшыя глінішчы. Мялі, пясцілі замес чуйнымі і цёплымі рукамі, прыдумлялі аздобы для сваёй пасуды, падбіралі найлепшую паліву, каб аж зіхацела кожная гладышка.

На рынку доўгімі радамі стаялі гаршкі, глянкі, збанкі, гарлачы, спарышы, макатры, паліваныя і размалёваныя, жоўтыя і чырвоныя; яны, здавалася, гарланілі шырокімі і вузкімі горламі: “Вазьмі мяне!”. Смольным, дубовым і ліпавым духам вабілі дзежкі і даёнкі, цэбры і ражкі, біклагі і бочачкі, з якіх ні расол, ні нават мёд не прасочацца і кропляю. Найбольшаю абразаю і ганьбаю для майстра было слова – тандэнтнік-бракароб. Найвышэйшай пахвалою – совесны чалавек.

За Мікалаеўскім часам кожнае мясцэчка было цэнтрам воласці. Ёю кіравала Валасное праўленне. Сядзеў у ім выбраны ўсёю грамадою стараста, часам непісьменны, але разумны, сумленны і справядлівы,

рупны гаспадар. На патрэбных паперах ён ставіў пячатку, распісваўся часам трыма крыжыкамі, а ўсё вялі пісар з памочнікам. Почыркі ў іх былі, як у школьных пропісах, аздобленыя завітушкамі, націскамі і хвосцікамі. Закон у воласці ахоўвалі ўраднік і стражнік, была і “халодная” – цёмны катушок з маленькім закратаваным акенцам. Часам трапляў туды добра падпіты рызыконт, канакрад або дробны злодзей. Былі міравы суддзя і агент страховага таварыства “Россія”. Вось бадай і ўвесь штат воласці, трошкі меншай за цяперашні раён.

Звычайна ў канцы мястэчка стаяла земская бальніца з адным доктарам, фельчарам, сястрою міласэрнасці, сядзелкаю, а пацяперашняму — санітаркаю. Аптэку трымаў прыватнік правізар.

Саматужнікі местачкоўцы адначасна былі і хлебаробамі – мелі па невялікаму надзелу зямлі, трымалі надворных і кормных свіней, адну-дзве каровы, некалькі авечак давалі воўну, бараніну і шкуры на кажухі. У кожнага харчы былі свае. Куплялі крам, або “чырвоны тавар” – фабрычныя тканіны, газу, дзёгаць, каломазь, соль, цвікі, селядцы, цукар вялікімі сіняватымі галовамі або стаўбунамі, іголки, каснікі, гузікі, косы, паласавое жалеза на шыны для воза, чыгункі, патэлыі, халву і цукеркі, юшкі і дзверцы для грубак, парціаную і суконную фарбу. Усяго хапала.

У мястэчку было дзве-тры так званыя перапечкі. На досвітку яны пяклі беляга булкі, халы, абаранкі і пернікі, і ўсё гарачанькае ў плеченых кашах, прыкрытых кужэльным уціральнікам або сурвэткаю, разносілі па мястэчку. У кожнай была свая “парафія». Калі няма чым заплаціць, давалі напавер. “Як разжывешся, аддасі. У Амэрыку ж не з’едзеш”, – звычайна казала Алта або Двойра і несла свой кош да суседзяў. Ведала, што яе і грош не прападзе. Людзі верылі на слова і, як толькі заводзіліся грошы, аддавалі ўсе даўгі да капеечкі.

Усе местачкоўцы ведалі адзін аднаго, памяталі бацькоў і дзядоў, былі ў блізкім ці далёкім сваяцтве. Бывала, у некаторых хатах прабой у дзвярах затыкалі трэсачкаю, каб толькі было відно, што нікога ў хаце няма.

Кожнае мястэчка жыло сваімі непаўторнымі традыцыямі, сваім укладам, сваімі байкамі, кепікамі, нязлоснымі анекдотамі пра дзівакаватыя ўчынкі, а ў кожнага местачкоўца была дасціпная мянушка, і яна пераходзіла з пакалення ў пакаленне. Не існавала тады ніякіх анкет, ніхто ні на кога не пісаў характарыстык. Яны былі вусныя і безапеляцыйныя – сумленны чалавек або тандэтнік і паскуднік. Часам вярнуць добрую рэпутацыю і жыцця не хапала...

ПЫТАННІ ДА ЭКЗАМЕНУ

1. Пяняцце парадэгмы навуковых ведаў. Пытанне аб змене парадэгмаў у мовазнаўстве. Антрапацэнтрызм як галоўны прынцып сучаснай лінгвістыкі.

2. Этналінгвістыка як комплексная навуковая дысцыпліна, яе мэта і задачы. Прадмет і аб'ект этналінгвістычных даследаванняў.

3.3 гісторыі ўзнікнення этналінгвістыкі. Сучасныя этналінгвістычныя школы. Беларуская этналінгвістыка ў кантэксце славістыкі.

4. Мова і этнас. Этнічная функцыя мовы. Менталітэт і родная мова.

5. Гісторыя этнамоўных працесаў на тэрыторыі Беларусі. Этнамоўныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў старажытнасці.

6. Этнамоўныя працэсы на тэрыторыі Беларусі ў XIX – XX стст.

7. Сучасныя праблемы моўнага жыцця і этнічнай свядомасці насельніцтва Беларусі. Роля мовы ў нацыянальна-культурным адраджэнні.

8. Узасмаадносіны мовы і этнічнай культуры: сучасны стан даследавання.

9. Мова як крыніца ведаў пра нацыянальную культуру народа. Роля мовы ў культурна-гістарычнай пераемнасці грамадства.

10. Нацыянальна-культурная спецыфіка мастацкага тэксту. Моўныя адзінкі з этнакультурнай семантыкай у мастацкім тэксце.

11. Этналінгвістычная адметнасць мастацкага перакладу. Нацыянальна-культурны кампанент мовы ў мастацкім перакладзе.

12. Моўная карціна свету ў этнасемантыцы слова. Пяняцце архетыпа і канцэпта.

13. Лексічны склад мовы як адлюстраванне нацыянальнай карціны свету. Лексічная адзінка і канцэпт.

14. Нацыянальна-культурная семантыка слова і яе роля ў стварэнні моўнай карціны свету. Пяняцце канатацпi.

15. Спецыфіка спосабаў намінацыі ў мове. Лексічны фон слова. Безэквівалентная лексіка. Экзатызмы.

16. Фонавыя асаблівасці анамастычнай лексікі. Нацыянальна-культурная спецыфіка беларускіх антрапонімаў.

17. Тапанімічныя назвы як адлюстраванне духоўнай культуры народа. Асаблівасці этнаніміі і этнатапанімікі Беларусі.

18. Фразеалогія ў кантэксце культуры. Этналінгвістычны аспект вывучэння фразеалагічных адзінак. Этнафразеалагічная праблематыка ў працах беларускіх даследчыкаў.

19. Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагізмаў. Адлюстраванне менталітэту і нацыянальнага характару беларусаў і рускіх у фразеалогіі.

20.Нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагізмаў са значэннем паводзін і стану чалавека ў беларускай і рускай мовах.

21.Этнакультурная семантыка фразеалагізмаў беларускай мовы з назоўнікамі-заонімамі і арнітонімамі.

22.Парэміялагічныя адзінкі як крыніца этнакультурнай інфармацыі. Нацыянальна-культурная спецыфіка беларускіх прыказак і прымавак.

23.Нацыянальна-культурная семантыка побытавай і абрадавай лексікі ў прыказках і прымаўках.

24.Нацыянальна-культурная семантыка ўласных імёнаў у прыказках і прымаўках.

25.Нацыянальна-культурны кампанент мовы ў фальклорных тэкстах. Абрадавая лексіка і словы-сімвалы ў беларускіх народных песнях.

26.Этналінгвістычная лексікаграфія. Нацыянальна-культурная семантыка моўных адзінак у этналінгвістычных і лінгвакраіназнаўчых слоўніках.

27.Этнас і моўны этыкет. Нацыянальна-культурная спецыфіка маўленчых паводзін. Гісторыя і сучаснасць беларускага моўнага этыкету.

28.Этнічныя аспекты моўнай палітыкі.

29.Білінгвізм і ўзнікненне бікультуры як комплексная этналінгвістычная праблема. Тэндэнцыі развіцця моўнай сітуацыі ў сучаснай Беларусі.

30.Глабалізацыя і мова. Глабалізацыя культуры ў сучасным свеце і звязаныя з ёй моўныя працэсы.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Аляхновіч, М.М. Лінгвакультуралогія: даведнік для студ. філал. фак. / М.М. Аляхновіч, Л.В. Леванцэвіч. – Брэст, 2007.
2. Басава, Г.І. Свято слова: Дапам. па лінгвакультуралогіі для студ. філал. спец. / Г.І. Басава. – Мінск, 2002.
3. Беларуская міфалогія : энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.]. – Мінск, 2004.
4. Данич, О.В. Лингвистический аспект культурно-национальной специфики поведения (на материале русской и белорусской фразеологии): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / О.В. Данич. – Мінск, 1998.
5. Данич, О.В. Менталитет белорусов и русских. Отражение в мифологии, фольклоре, фразеологии / О.В. Данич. – Витебск, 2004.
6. Дзядова, А.С. Чалавек у люстэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі: манаграфія / А.С. Дзядова. – Вiцебск, 2013.
7. Іванова, С.Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С.Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск, 1997.
8. Исаев, М.И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов / М.И. Исаев – 3-е изд. – М., 2003.
9. Коваль, У.І. Чым адгукасца слова: Фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычаях / У.І. Коваль. – Мінск, 1994.
10. Леванцэвіч, Л.В. Лінгвакультуралогія: метады рэкамендацыі / Л.В. Леванцэвіч, М.М. Аляхновіч. – Брэст, 2010.
11. Ляшчынская, В.А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія: вучэб. дапам. / В.А. Ляшчынская. – Мінск, 2010.
12. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию: учеб. пособие / В.А. Маслова. – М., 1997.
13. Маслова, В.А. Краткий лингвокультурологический словарь-справочник : культурное пространство Витебщины / В.А. Маслова, С. В. Николаенко. – Витебск, 2011.
14. Маслова, В.А. Лингвокультурология. учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / В.А. Маслова. – М., 2001.
15. Маслова, В.А. Национальный характер сквозь призму языка: монография / В.А. Маслова. – Витебск, 2011.
16. Маслова, В.А. Современные лингвистические направления: метод. рекомендации / В.А. Маслова. – Витебск, 2003.
17. Маслова, В.А. Homo lingualis в культуре: монография / В.А. Маслова. – Витебск, 2004.
19. Мікуліч, Т.М. Мова і этнічная самасвядомасць / Т.М. Мікуліч. – Мінск, 1996.

20. Міфалогія беларусаў : Энцыклапедычны даведнік / склад. І Клімковіч, В. Аўтушка; нав. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск, 2011.

21. Рогалеў, А.Ф. Назвы Бацькаўшчыны (тапанімія Беларусі) / А.Ф. Рогалеў. – Гомель, 2008.

22. Рогалеў, А.Ф. Сцежкі ў даўніну: Геаграфічныя назвы Беларускага Палесся / А.Ф. Рогалеў. – Мінск, 1992.

23. Садоўская, А.Л. Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове: этналінгвістычны аспект А.Л. Садоўская. – Мінск : БДУ, 2011. – 271 с.

24. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М., 1996.

25. Толстой, Н.И. Язык и культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой. – М., 1995.

Дадатковая

1. Базылев, В.Н. Язык – ритуал – миф / В.Н. Базылев. – М., 1994.

2. Байбурын, А.К. Ритуал в традиционной культуре / А.К. Байбурын. – СПб, 1993.

3. Басава, Г. “Ні сюды Мікіта ні туды Мікіта”: Уласныя імёны як носьбіт нацыянальна-культурнага кампанента значэння слова / Г. Басава // Роднае слова. – 2001. – № 10. – С. 43–46.

4. Березович, Е.А. К этнолингвистической интерпретации семантических полей / Е.А. Березович // Вопросы языкознания. – 2004. – № 6. – С. 3–24.

5. Брагина, А.А. Лексика языка и культура страны: Изучение лексики в лингвострановедческом аспекте / А. А. Брагина. – М., 1981.

6. Валодзіна, Т.В. Семантыка рэчаў у духоўнай спадчыне беларусаў / Т.В. Валодзіна. – Мінск, 1999.

7. Герд, А.С. Введение в этнолингвистику / А.С. Герд. – СПб., 1995.

8. Ефремов, Н.Н. Языковая картина мира / Н. Н. Ефремов – М., 1998.

9. Іванова, С.Ф. Сацыякультурная прастора мовы: сацыяльны і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы / С.Ф. Іванова. – Мінск, 1998.

10. Коваль, В.И. Восточнославянская этнофразеология: Деривация, семантика, происхождение / В.И. Коваль. – Гомель, 1998.

11. Мартынаў, В.У. Мова і культура: Некаторыя разважанні / В.У. Мартынаў // Беларуская лінгвістыка. – 1989. – Вып. 36. – С. 11–17.

12. Мечковская, Н.Б. Социальная лингвистика: пособие для студентов гуманитарных вузов и учащихся лицеев / Н.Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М., 1996.

13. Мокиенко, В.М. Образы русской речи: историко-этимологические очерки фразеологии / В.М. Мокиенко. – М., 2007.

14. Национально-культурная специфика речевого поведения. – М., 1977.

15. Полесский этнолингвистический сборник. – М., 1983.

16. Попова, З.Д. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж, 1999.

17. Проблемы ўсходнеславянскай этналінгвістыкі: матэр. I міжнар. канф.; Мінск, 25–26 красавіка 2003 г. / склад. В. Лішвінка. – Мінск, 2003.

18. Садоўская, А.Л. Беларуская этналінгвістыка ў кантэксце славістыкі / А.Л. Садоўская // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. – Мінск, 2004. – Вып. 3. – С. 94–102.

19. Садоўская, А.Л. Нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагізмаў / А.Л. Садоўская // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. – Мінск, 2005. – Вып. 4. – С. 90–103.

20. Садоўская, А.Л. Этналінгвістычны аспект у фразеалогіі / А.Л. Садоўская // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. – Мн., 2003. – Вып. 2. – С. 121–128.

21. Салеев, В.А. Язык в национальной культуре / В. А. Салеев. – Минск, 1992.

22. Сорокин, Ю.А. Национально-культурная специфика художественного текста: конспект лекций / Ю.А. Сорокин, И.Ю. Морковкин. – М., 1989.

23. Старавойтава, Н. Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету / Н. Старавойтава // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 39–42.

24. Фразеология в контексте культуры: сб. статей. – М., 1999.

25. Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: матер. междунар. науч. конф., Минск, 2–4 ноября 2000 г. – Мінск, 2001.

ЗМЕСТ

Прадмова	3
Метадычныя каментарыі да практычных заняткаў	4
Тэставыя заданні	30
Тэксты для этналінгвістычнага аналізу	36
Пытанні да экзамену	43
Літаратура	45

* 20446054 *

Вучэбнае выданне

ДЗЯДОВА Алена Сяргееўна

ЭТНАЛІНГВІСТЫКА

Метадычныя рэкамендацыі

Тэхнічны рэдактар	<i>Г.У. Разбоева</i>
Камп'ютарны дызайн	<i>І.У. Волкава</i>

Падпісана ў друк **13.08** .2013. Фармац 60x84¹/₁₆. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 2,79. Ул.-выд. арк. 2,28. Тыраж **90** экз. Заказ **121**.

Выдавец і паліграфічнае выкананне – установа адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».

ЛІВ № 02330/110 ад 30.01.2013.

Надрукавана на рызографе ўстанова адукацыі
«Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава».

210038, г. Віцебск, Маскоўскі праспект, 33.